

VITA
SANCTI AURELII AUGUSTINI,
HIPPONENSIS EPISCOPI,
AUCTORE POSSIDIO CALAMENSI EPISCOPO.

Variis lectionibus quas PP. Maurini tum e sex codicibus, scilicet duobus Floriacensibus, Germanensi, Vedastino, Fossatensi et Cisterciensi, tum ex editionibus antiquis eruere, complures alias adjecimus depromptas ex Joanne Salinas, de quo supra in Vita Possidii. Eruditus ille vir, cui nonnullæ debentur ejusdem generis lucubrationes et imprimis Commonitorii Lirinensis exquisitissima editio, ut bene noverunt nostri Theologiæ Cursus Completi lectores, Vitam D. Augustini auctore Possidio Romæ vulgavit, anno 1731. Hi sunt fontes unde variantes sibi proprias hausit: Duo codices in Bibliotheca Suecorum Reginæ inscripti numeris 541 et 1025, tresque alii codices Bibliothecæ Vaticanæ, 1188, 1190 et 1191 numerati. M.

PRÆCIPUARUM ABBREVIATIONUM EXPLICATIO.

Cd. Codex.
Cdd. Codices.
Ms. Manuscriptus.

Mss. Manuscripti.
Edd. Editi
Vatic. Vaticanus codex. M.

PRÆFATIO.

Inspirante rerum omnium factore et gubernatore Deo, mei memor propositi, quo per gratiam Salvatoris omnipotentis ac divinæ per fidem Trinitati servire decrevi, et antea in vita laicorum, et nunc in officio episcoporum, studens ex qualicumque accepto ingenio et sermone ædificationi¹ prodesse sanctæ ac veræ Christi Domini catholicæ Ecclesiæ, de vita et moribus prædestinati, et suo tempore præsentati² sacerdotis optimi Augustini, quæ in eodem vidi, ab eoque audivi, minime reticere debeo. Id enim etiam ante nos factitatum fuisse a religiosissimis sanctæ matris Ecclesiæ catholicæ viris legimus et comperimus, qui divino afflatis Spiritu, sermone proprio atque stilo, et auribus et oculis scire volentium, dicendo et scribendo similia studiosorum notitiæ intulerunt quales quantique viri ex communi Domini gratia³ in rebus humanis, et vivere, et usque in finem obitus perseverare meruerunt. Idcirco ipse quoque dispensatorum omnium minimus, fide non ficta, qua Domino dominantium omnibusque bonis serviendum et placendum est fidelibus, de prædicti venerabilis viri et exortu, et procursu, et debito fine⁴, quæ per eum didici, et expertus sum, quam plurimis annis ejus inhærens charitati, ut Dominus donaverit, explicandum suscepi. Verum summam quæso majestatem, quo mu-

nus hujusmodi a me arreptum ita geram et peragam, ut nec Patris luminum offendam veritatem, nec bonorum Ecclesiæ filiorum ulla ex parte fraudare videar charitatem. Nec attingam ea omnia insinuare, quæ idem beatissimus Augustinus in suis Confessionum libris de semetipso, qualis ante perceptam gratiam fuerit, qualisque jam sumpta viveret, designavit. Hoc enim facere voluit, ut ait Apostolus, ne de se quisquam hominum supra quam se esset noverat, aut de se auditum fuisset, crederet vel putaret (II Cor. XII, 6,) humilitatis sanctæ more utens, et jam nullum fallens¹, sed laudem non suam, sed sui Domini, de propria liberatione ac munere quærens, ex iis videlicet quæ jam perceperat; et fraternas preces poscens, de iis quæ accipere cupiebat. *Sacramentum igitur regis, ut angelica auctoritate prolatum est, bonum est abscondere: opera autem Domini revelare et confiteri, honorificum est (Tobias XII, 7).*

CAPUT PRIMUM. — *Augustini ortus, conversio et baptismus. Ambrosii doctrina revocatur ab errore Manichæorum. Baptizatur ab eodem.*

Ex provincia ergo Africana², civitate Taga-

¹ Tres Mss.: *Humilitatis sanctæ more utique nihilo fallens.* — Salinas ex Cd. Reginæ: *Humilitatis sanctæ memoriæ utens, utque nihil fallens.* Alter Cd. Reginæ: *Utique nihil fallens.* M.

² Salinas: *Libentius legerem: Ex provincia ergo Africa,* ut manuscripti tres codices Vaticani ferunt; præsertim quia cum absolute Africana provincia nominatur, proconsularis intelligitur, ut in concilio Carthaginensi, de iteratione baptismi, sub Cypriano habito. « Cum in unum, inquit, Carthagini convenissent episcopi plurimi ex provincia Africa » (sæu Africana, ad designandam proconsularem), « Numidia, Mauritania. » Unde, cum Augustinus non sit in proconsulari

¹ Veteres Cdd. Germanensis, Fossatensis et Cisterciensis habent *ædificationis.*

² Salinas, ex Cd. Reginæ Suecorum, *prælecti.* M.

³ Vedastinus Cd. et unus ex duobus Floriacensibus Mss.: *Per communis Domini gratiam.* — Salinas ex Cd. Reginæ: *Ex communi Domini gratia.* M.

⁴ Ulimmeriana editio, *et vitæ finis,* corrupte. Alludit hic Possidius ad Augustini verba, de Civitate Dei, l. 11, cap. 1.

stensi, de numero curialium parentibus honestis et christianis progenitus erat; alitusque ac nutritus eorum cura, et diligentia impensisque, secularibus litteris eruditus apprime, omnibus videlicet disciplinis imbutus, quas liberales vocant¹. Nam et grammaticam prius in sua civitate, et rhetoricam in Africæ capite Carthagine postea docuit. Consequenti etiam tempore trans mare in urbe Roma, et apud Mediolanum, ubi tunc imperatoris Valentiniani minoris comitatus fuerat constitutus. In qua urbe tunc episcopatum administrabat acceptissimus Deo, et in optimis viris præclarissimus sacerdos Ambrosius. Hujus interea verbi Dei prædicatoris frequentissimis in ecclesia disputationibus astans in populo, intendebat suspensus atque affixus. Verum aliquando Manichæorum apud Carthaginem adolescens fuerat errore seductus: et ideo cæteris suspensior aderat, ne quid vel pro ipsa, vel contra ipsam hæresim diceretur. Et prævenit² Dei liberatoris clementia sui sacerdotis cor pertractantis, ut contra illum errorem incidentes legis solverentur quæstiones: atque ita edoctus, sensim atque paulatim hæresis illa miseratione divina ejus ex animo pulsa est; prolinusque ipse in fide catholica confirmatus, proficiendi in religione eidem amoris ardor innatus est, quo propinquantibus diebus sanctis Paschæ salutis aquam perciperet. Et factum est divina præstante opitulatione, ut per illum talem ac tantum antistitem Ambrosium, et doctrinam salutarem Ecclesiæ catholicæ, et divina perciperet Sacramenta³.

CAPUT II. — *Relictis omnibus suscipit propositum serviendi Deo, jam annis major triginta.*

Moxque ex intimis cordis medullis spem omnem quam habebat in sæculo, dereliquit; jam non uxorem, non filios carnis, non divitias, non honores sæculi quærens; sed Deo⁴ cum suis servire statuit, et in illo, et ex illo pusillo grege esse studens, quem Dominus alloquitur, dicens: *Nolite timere, pusillus grex, quoniam complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Vendite quæ possidetis, et date eleemosynam: facite vobis sacculos non veterascentes, thesaurum non deficientem in cælis* (Luc. XII, 32), et cætera. Et illud quod dicit iterum

provincia ortus, sed in Numidia, cujus opulentum ac nobile erat oppidum Tagaste, propterea rectius diceretur ex provincia Africæ natus: accepta nimirum Africa, ut olim a Poni-ponio Mela, Ptolomæo, antiquitusque ex ecclesiastico more, in tres dividebatur partes, nimirum in Mauritaniam, Numidiam ac Africam stricte sumptam, quæ erat proconsularis provincia. At Isidori Hispalensis reverentia prohibuit ne in textum immitteremus conjecturam nostram, quia ipse in libro de Scriptoribus ecclesiasticis, cap. 8, vocat Possidium Africanæ provinciæ episcopum, licet in Numidia urbs Calamensis sita esset. M.

¹ Salinas, ex Cdd. duobus Vatic.: *Alitusque atque nutritus eorum cura et diligentia, impensius secularibus litteris eruditus, apprime omnibus disciplinis imbutus, quas liberales vocant.* Nam etsi parentes eum impensis quibus poterant juverint, ex ipso tamen S. Doctore, libro 2 contra Academicos, n. 3, constat sumptibus Romaniani, in sua urbe primatis, profecisse in litteris; hisque verbis gratum testatur animum: « Tu me adolescentulum pauperem, inquit, ad peregrina studia pergentem, et domo et sumptu, et, quod plus est, animo excepisti. » M.

² Plures Mss., et provenit.

³ Salinas, ex Cdd. Reg. 1025: *Et divinum perciperet Sacramentum.* M.

⁴ Edd., *soli Deo.* Abest soli a Mss. — Salinas, ex Cd. uno Vatic.: *Sed Deo servire constituens.* Alter Cd. Vatic.: *Sed Deum, cui servus esse constituit.* M.

Dominus; idem vir sanctus facere cupiens: *Si vis esse perfectus, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cælis; et veni, sequere me* (Matth. XIX, 21). Et super fidei fundamentum ædificare desiderans¹, non ligna, fenum, et stipulam; sed aurum, argentum, et lapides pretiosos. Et erat tunc annis major triginta, sola superstite matre², sibi que adhærente, et de suscepto ejus proposito serviendi Deo amplius quam de carnis nepotibus exultante. Nam ejus pater antea defunctus erat. Renuntiavit etiam scholasticis, quos rhetoricam docebat, ut sibi magistrum alium providerent, eo quod servire Deo ipse decrevisset.

CAPUT III. — *Secessus Augustini. Quidam ab Augustino conversus.*

Ac placuit ei percepta gratia³ cum aliis civibus et amicis suis Deo pariter servientibus ad Africam et propriam domum agrosque remeare. Ad quos veniens, et in quibus constitutus, ferme triennio, et a se jam alienatis curis sæcularibus⁴, cum iis qui eidem adhærebant, Deo vivebat, jejuniis, orationibus, bonisque operibus, in lege Domini meditando die ac nocte. Et de iis quæ sibi Deus cogitanti atque oranti intellecta revelabat; et præsentis et absentes sermonibus ac libris docebat. Contigit forte eodem tempore, ut quidam ex iis quos dicunt Agentes in rebus, apud Hipponem-Regium constitutus, bene christianus, Deumque timens, comperta ejus bona fama atque doctrina, desideraret atque optaret eum videre, promittens se posse mundi hujus omnes contemnere cupiditates atque illecebras, si aliquando, ex ejus ore Dei verbum audire meruisset. Quod cum ad se fideli fuisset relatione delatum, liberare⁵ animam cupiens ab hujus vitæ periculis morteque æterna, ad memoratam ultro atque confestim venit, civitatem, et hominem visum allocutus frequentius atque exhortatus est, quantum Deus donabat, ut quod Deo voverat reddidisset. Ac⁶ se ille de die in diem facturum pollicebatur, nec tamen in ejus tunc hoc implevit præsentia: sed vacare utique⁷ et inane esse non potuit, quod per tale vas mundum et in honore, utile Domino, et ad omne opus bonum paratum (II Tim. II, 21), in omni loco divina gerebat providentia.

CAPUT IV. — *Capitur ad presbyterii gradum.*

Eodem itaque tempore in Ecclesia Hipponensi catholica Valerius sanctus episcopatum gerebat. Qui cum, flagitante ecclesiastica necessitate⁸, de provi-

¹ Salinas, ex Cd. Reginæ: *Et super fidei fundamenta ædificare desiderans.* Alter Cd. Reginæ, *desiderabat.* M.

² Juxta Salinas, quidam Cdd. addunt nomen matris, *Monnica*; et paulo post patris nomen, quod est *Patricius.* M.

³ Edd.: *Percepta Baptismi gratia*; sed vocem Baptismi non habent Mss.

⁴ Omnes Mss. omittunt *curis sæcularibus*, et ex his unus Floriacensis pro *alienatis* præfert *alienatus.* — Salinas, ex duobus codicibus, servat *curis sæcularibus*; ex Cd. Reg. 1025: *Et a se jam alienatis pristinis vitiis*; ex uno Vaticano, qui omittit *curis sæcularibus*, legit *alienatus.* M.

⁵ Salinas, ex Cdd. duobus Vatic., *liberari.* M.

⁶ Editio Lugdunensis, *hæc.* M.

⁷ Edd.: *Sed vanum utique.* — Idem Salinas ex uno Cd. Reg. M.

⁸ Salinas, ex Cd. Reg. 541: *Flagitante Ecclesiæ necessitate.* M.

dendo et ordinando presbytero civitati ¹, plebem Dei alloqueretur, et exhortaretur; jam scientes catholici sancti Augustini propositum et doctrinam, manu injecta (quoniam et idem in populo securus et ignarus quid futurum esset astabat : solebat autem laicus, ut nobis dicebat, ab eis tantum ecclesiis quæ non haberent episcopos, suam abstinere præsentiam) eum ergo tenerunt, et, ut in talibus consuetum est ², episcopo ordinandum intulerunt, omnibus id uno consensu et desiderio fieri perficique petentibus, magnoque studio et clamore flagitantibus, ubertim eo flente : nonnullis quidem lacrymas ejus, ut nobis ipse retulit, tunc superbe interpretantibus, et tanquam eum consolantibus ac dicentibus, quia et locus presbyterii, licet ipse majore dignus esset, appropinquaret tamen episcopatu, cum ille homo Dei, ut nobis retulit, majori consideratione intelligeret et gemeret, quam multa et magna suæ vitæ pericula de regimine et gubernatione Ecclesiæ impendere jam ac provenire spectaret ³, atque ideo fleret. Et eorum, ut voluerunt, completum est desiderium.

CAPUT V. — *Monasterium instituit. Valerius episcopus Augustino presbytero dat potestatem coram se prædicandi verbum Dei.*

Factus ergo presbyter monasterium intra ecclesiam mox instituit; et cum Dei servis vivere cœpit secundum modum et regulam sub sanctis Apostolis constitutam ⁴ (Act. iv, 32) : maxime ut nemo quidquam proprium in illa societate haberet, sed eis essent omnia communia, et distribueretur unicuique sicut opus erat; quod jam ipse prior fecerat ⁵, dum de transmarinis ad sua remeasset. Sanctus vero Valerius ordinator ejus, ut erat vir pius et Deum timens, exultabat, et Deo gratias agebat, suas exauditas a Domino fuisse preces, quas se frequentissime fudisse narrabat, ut sibi divinitus homo concederetur talis, qui posset verbo Dei et doctrina salubri Ecclesiam Domini ædificare : cui rei se homo natura Græcus, minusque latina lingua et litteris instructus, minus utilem pervidebat. Et eidem presbytero potestatem dedit coram se in ecclesia Evangelium prædicandi, ac frequentissime tractandi; contra usum quidem et consuetudinem Africanarum Ecclesiarum : unde etiam ei nonnulli episcopi detrahebant. Sed ille vir venerabilis ac providus in Orientalibus Ecclesiis id ex more fieri sciens et certus ⁶, et utilitati Ecclesiæ consulens, obtreptantium non curabat linguas, dummodo factitaretur a presbytero, quod a se episcopo impleri minime posse cernebat. Unde accensa et ardens elevata super candelabrum lucerna, omnibus qui in domo erant lucebat (Matth. v, 15). Et postea currente et volante hujusmodi fama, bono præcedente exemplo, accepta ab episcopis potestate, presbyteri

¹ Edit. Lugd., *civitatis*. M.

² Salinas, ex Cd. Vatic. 1190 : *Et ut in talibus consuetudo est*. M.

³ Cdd. Mss., *speraret*.

⁴ Salinas, ex Cd. Vatic. 1188 : *Et regulam ab Apostolis constitutam*. M.

⁵ Salinas, ex Cd. Vatic. 1190 : *Quod jam ipse prius fecerat*. M.

⁶ Addidimus ex Mss., *et certus*

nonnulli coram episcopis populis tractare cœperunt verbum Dei.

CAP. VI. — *Conflictus August. cum Fortunato Manichæo.*

Sane in illa tunc Hipponensi urbe Manichæorum pestilentia quam plurimos vel cives vel peregrinos et infecerat ¹ et penetraverat, seducente et decipiente ejusdem hæresis quodam presbytero nomine Fortunato, ibidem conversante atque manente. Interea Hipponenses cives et ² peregrini Christiani tam catholici quam etiam Donatistæ adeunt presbyterum ³, ac deposcunt, ut illum hominem Manichæorum presbyterum, quem doctum credebant, videret, et cum eodem de Lege tractaret. Quod idem, ut scriptum est, paratus ad responsionem omni poscenti se rationem de fide et spe quæ in Deum est (I Petr. III, 15), potensque exhortari in doctrina sana, et contradicentes redarguere (Tit. 1, 9), minime renuit. Sed utrum etiam ille hoc fieri vellet, sciscitatus est. At illi confestim ad ipsum Fortunatum id detulerunt, petentes et exhortantes ac flagitantes, quod id minime recusaret. Sane quoniam idem Fortunatus jam apud Carthaginem sanctum noverat Augustinum adhuc in eodem secum errore constitutum; cum eodem congregari pavitabat. Verumtamen suorum maxime instantia coactus ac verecundatus, promisit in cominus se esse venturum, certamenque disputandi subiturum. Unde condito die et loco convenerunt in unum, concurrentibus quam plurimis studiosis turbisque curiosis, et apertis notariorum tabulis ⁴, disputatio cœpta primo, et secundo finita est die. In qua ille Manichæus præceptor, ut gestorum continet fides, nec catholicam assertionem potuit vacuare, nec Manichæorum sectam veritate subnixam valuit comprobare : sed responsione deficiens ⁵, ultimo collaturum se cum suis majoribus ea, quæ refellere non potuit, prosecutus est; et si sibi forte de his satis minime fecissent, suæ animæ consulturum : atque ita ab omnibus apud quos magnus et doctus videbatur, nihil valuisse in suæ sectæ assertionem judicatus est. Qua illa confusione affectus, et sequenti tempore de Hipponensi civitate profectus, ad eam amplius non remeavit : ac sic per memoratum Dei hominem omnium cordibus, vel qui aderant, vel qui absentes illa quæ gesta sunt cognoverant, error ille ablatus, catholica est intimata ac retenta sincera religio.

CAPUT VII. — *Libri et tractatus Augustini contra fidei hostes ab ipsis etiam hæreticis ingenti ardore excepti.*

Et docebat ac prædicabat ille privatim et pu-

¹ Sic Mss. Editi vero : *Quam plurimos cives et peregrinos infecerat*.

² Salinas ex Cdd. Vatic., *vel*. Adoptavit tamen vocem *et*, cujus rei dat rationem sequentem : « Nihil in textu immutavimus, Parisiensem secuti editionem, quamvis non absurde legi possit, ut hi duo codices ferunt, favente loco paulo ante. » M.

³ Editi : *Adeunt Augustinum presbyterum*. Abest Augustinum a Mss.

⁴ Cdd. Mss. : *Et apertis notarii tabulis*.

⁵ Salinas : *Sed responsione deficiens ultima, collaturum se, etc.* Hanc subjicit notationem : Ita legunt Mss. quatuor Cdd., et quidem recte. Aliæ vero editiones : *Sed responsione deficiens, ultimo collaturum se, etc.* Codex unus : *Ultimo collaturum se, etc.* M.

blice, in domo et in ecclesia, salutis verbum cum omni fiducia adversus Africanas hæreses, maximeque contra Donatistas, Manichæos et Paganos ¹, libris confectis, et repentinis ² sermonibus, ineffabiliter admirantibus Christianis et collætantibus ³, et hoc ipsum ubi poterant non tacentibus, sed diffamantibus. Sicque, adjuvante Domino ⁴, levare in Africa Ecclesia catholica exorsa est caput ⁵, quæ multo tempore illic ⁶ convalescentibus hæreticis, præcipueque rebaptizante Donati parte majorem multitudinem Afrorum, seducta et oppressa jacebat ⁷. Et hos ejus libros sive tractatus mirabili Dei gratia procedentes ac profluentes, instructos rationis copia, atque auctoritate sanctorum Scripturarum, ipsi quoque hæretici concurrentes cum Catholicis ingenti ardore audiebant : et quisquis, ut voluit, et potuit, notarios adhibens, etiam ea quæ dicebantur excepta descripsit. Et inde jam per totum Africæ corpus præclara doctrina odorque suavissimus Christi diffusus et manifestatus est, congaudente quoque, eo comperto, Ecclesia Dei transmarina. Quoniam sicut dum patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra; ita etiam cum glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra ⁸ (I Cor. XII, 26).

CAPUT VIII. — *Designatur episcopus, vivo Valerio, et a Megalio primate ordinatur.*

Ille vero beatus senex Valerius cæteris ex hoc amplius exultans, et Deo gratias agens de concesso sibi speciali beneficio, metuere cœpit, ut est humanus animus, ne ab alia Ecclesia sacerdote privata, ad episcopatum quæreretur, et sibi auferretur : nam et id provenisset, nisi et hoc idem episcopus cognito, ad locum secretum eum transire curasset ⁹, atque occultatum a quærentibus minime inveniri fecisset. Unde amplius formidans idem venerabilis senex, et sciens se corpore et ætate infirmissimum, egit secretis litteris apud primatem episcoporum Carthaginensem ¹⁰, allegans imbecillitatem corporis sui ætatisque gravitatem, et obsecrans ut Hipponensi Ecclesiæ ordinaretur episcopus, quo suæ cathedræ non tam succederet, sed consacerdos accederet Augustinus. Et quæ optavit et rogavit satagens, rescripto impetravit. Et postea petito ad visitandum et adveniente ¹¹ ad Ecclesiam Hipponensem tunc pri-

¹ Editi, et Pelagianos; reluctantibus manuscriptis, et merito quidem; Augustino enim presbytero nondum orti erant Pelagiani.

² Editi, et repetitis. At Mss: Et repentinis; id est, extemporaneis.

³ In Mss., collaudantibus.

⁴ Codices Mss., diffamantibus. Atque Dei dono, levare, etc.

⁵ Salinas, ex Cod. Reg. 541: Sicque domo Dei pax in Africana Ecclesia orta est, apud quam multo tempore, etc. M.

⁶ Codices Mss., illis.

⁷ Salinas, ex Cd. Vatic. 1188: Et oppressa tacebat. M.

⁸ In editis additur: Per idem tempus coram episcopis hoc illi jubentibus, qui plenarium totius Africæ concilium Hipponense agebant, de fide et symbolo presbyter adhuc Augustinus disputavit. Verba ex libro primo Retractationum, cap. 17, temere huc translata; nam absunt omnino a manuscriptis.

⁹ Salinas, ex uno codice: Eum transmittere curasset. M.

¹⁰ Duo manuscripti: Apud primatem episcopum Carthaginensem.

¹¹ Sic Mss. Editi vero: Postquam petitionem ad visitandum adveniente.

mate Numidiæ Megalio Calamensi episcopo, et Valerius antistes episcopis qui forte tunc aderant, et clericis omnibus Hipponensibus, et universæ plebi inopinatum cunctis suam insinuat tunc voluntatem: omnibusque audientibus gratulantibus, atque id fieri perficique ingenti desiderio clamantibus, episcopatum suscipere contra morem Ecclesiæ suo vivente episcopo presbyter recusabat ¹. Dumque illi fieri solere, ab omnibus suaderetur, atque id ignaro transmarinis et Africanis Ecclesiæ exemplis probaretur, compulsus atque coactus succubuit, et episcopatus curam ² et majoris loci ordinationem suscepit. Quod in se postea fieri non debuisse, ut vivo suo episcopo ordinaretur, et dixit, et scripsit (*Epist.* 213, n. 4), propter concilii universalis vetitum (a), quod jam ordinatus didicit: nec quod sibi factum esse doluit, aliis fieri voluit. Unde etiam sategit (b), ut conciliis constitueretur episcoporum, ab ordinatoribus deberi ordinandis vel ordinatis omnium statuta sacerdotum in notitiam esse deferenda.

CAPUT IX. — *Pugnat cum Donatistis.*

Atque ita factum est, ut episcopus multo instantius ac ferventius, majore auctoritate, non adhuc in una tantum regione, sed ubicumque rogatus venisset, verbum salutis æternæ alacriter ac gnaviter pullulante ³ atque crescente Domini Ecclesia prædicaret, paratus semper poscentibus reddere rationem de fide et spe, quæ in Deum est. Et ejus dicta atque excepta, maxime Donatistæ in eadem Hipponensi ⁴ vel vicina manentes civitate, ad suos episcopos deferrebant. Quæ cum audissent, et contra forte aliquid dicerent, aut a suis refellebantur, aut eadem responsa ad sanctum Augustinum deferebantur, eisque compertis, patienter ac leniter, et, ut scriptum est, cum timore et tremore salutem omnium ⁵ operabatur (*Philipp.* II, 12): ostendens, quam nihil illi refellere voluerint ac valuerint, quamque verum manifestumque sit quod Ecclesiæ Dei fides tenet ac docet. Et hæc diebus ac noctibus ab eodem jugiter agebantur. Nam et epistolas privatas ad quosque ejusdem erroris episcopos, et eminentes scilicet laicos dedit ⁶, ratione reddita admonens atque exhortans, ut vel ab illa se pravitate corrigerent, vel certe ad disputationem venirent. At illi causæ diffidentia ⁷ ne quidem unquam

¹ Salinas, ex Cd. Reg. 541: Religiosus presbyter recusabat. M.

² Veteres codices prætereunt, et episcopatus curam.

³ Edd., ac suaviter pullulante. — Ita etiam Cd. unus apud Salinas; alter omittit, gnaviter pullulante. M.

⁴ Salinas, ex uno Cd.: In eadem Hipponensi Ecclesia, vel, etc. M.

⁵ Unus Floriacensis Cd., hominum. — Idem unus e Vatic. apud Salinas. M.

⁶ Salinas, ex quatuor Mss.: Nam et epistolas privatas ad quosque ejusdem erroris episcopos eminentes scilicet et laicos dedit. M.

⁷ Hic sequimur Joannem Salinas qui, relata lectione editionis Parisiensis, scilicet: At illi causa diffidentia, addit: Verior tamen nostra apparet lectio, cum paulo post subdat Possidius, juxta Parisiensem editionem: Et ut eorum causæ diffidentia cunctis innotesceret elaboravit; ubi Patres S. Mauri emendant Lovaniensem editionem legentem: Causa diffidentia. Adstipulatur nostræ lectioni codex Vaticanus 1190. M.

(a) Concilii Nicæni.

(b) In concilio Carthaginensi tertio, anno 397, can. 3.

rescribere voluerunt: sed irati furiosa loquebantur¹, atque seductorem et deceptorem animarum Augustinum esse, et privatim et publice conclamabant; et ut lupum occidendum esse in defensionem gregis sui, dicebant et tractabant; omniaque peccata a Deo indubitanter esse credendum posse dimitti iis qui hoc facere ac perficere potuissent, nec Deum timentes, nec homines erubescerent². Et ut eorum causæ diffidentia³ cunctis innotesceret, elaboravit: et publicis gestis conventi, non sunt ausi conferre.

CAPUT X. — *Circumcellionum furor.*

Habebant etiam iidem Donatistæ per suas pene omnes Ecclesias inauditum hominum genus perversum ac violentum, velut sub professione continentium ambulantes⁴, qui Circumcelliones dicebantur⁵. Et erant in ingenti numero et turbis per omnes pene Africanas regiones constituti. Qui malis imbuti doctoribus, audacia superba et temeritate illicita, nec suis, nec alienis aliquando parcebant, contra jus fasque incautis interdicens hominibus⁶: et nisi obedissent, damnis gravissimis et cædibus afficiebant⁷, armati diversis telis, bacchantes per agros villasque, usque ad sanguinis effusionem accedere non metuentes⁸. Sed dum verbum Dei sedulo prædicaretur, et cum his qui oderant pacem, pacis ratio haberetur; illi loquentem⁹ debellabant gratis. Et cum adversus eorum dogma veritas innotesceret, qui vo-

¹ Salinas, ex uno Cd.: *Nihil rescribere voluerunt, sed irati furiose loquebantur.* M.

² Salinas, ex uno Cd.: *Nec homines reverentes.* M.

³ Editio Lovaniensis præbet: *Causa diffidentia.*

⁴ Salinas, ex Cd. Vatic. 1190: *Velut sub professione continentium ambulantes.* M.

⁵ Aliquot MSS.: *Qui Circelliones dicebantur.*

⁶ Veteres codices: *Contra jus fasque in causis interdicens hominibus*: et ex iisdem Mss. quidam loco *interdicens*, habent *inveredentes*; alii, *intercedentes*. — Salinas: *Contra jus fasque in causis hominibus interdicens*, hac addita notatione: Codices Regine ac duo Vaticani præbent: *Contra jus fasque in causis interdicens, hominibus*; consentientibus etiam veteribus codicibus, qui, ut testantur Patres S. Mauri, ferunt, *in causis*, licet ex iisdem manuscriptis, quidam loco *interdicens*, habeant *intercedentes*; alii *intercedentes*. Doctissimi tamen Patres in textum hæc referre voluerunt: *Contra jus fasque incautis interdicens hominibus*. At melior nostra apparet lectio, si sequentia Optati Milevitani verba considerentur. Exponens enim quæ a Circumcellionibus contra jus fasque agebantur, sic ait, libro tertio de Schismate Donatistarum, n. 4: « Debitorum » chirographa amiserant vires: nullus creditor illo tempore » exigendi habuit libertatem. Terrebantur omnes litteris » eorum qui se Sanctorum duces fuisse jactabant; et si in » obtemperando eorum jussionibus tardaretur, advolabat » subito multitudo insana, et præcedente terrore credito- » res periculis vallabantur; ut qui pro præstitis suis rogari » debuerant, metu mortis humiles impellerentur in preces. » Festinabat unusquisque debita etiam maxima perdere, et » lucrum computabatur ab eorum evasisse injuriis. » Hoc igitur erat quod contra jus et fas Circumcelliones operabantur, ne scilicet causæ hominum qui sua dederant discuterentur; et propterea Possidius eorum notat crudelitatem et injustitiam, dum in causis interdicens ne homines suum repeterent jus. Hinc suspicor ad hunc Optati locum respexisse Possidium; namque hic subdit: *Et nisi obedissent, damnis gravissimis et cædibus afficiebantur*, prorsus similia sunt his Optati: « Et si in obtemperando eorum jussionibus tardaretur, advolabat subito multitudo insana, etc. » M.

⁷ Salinas, *afficiebantur*. Subjicit hanc notulam: sic uterque Reg. Cd., et duo Vaticani; respondentque his Optati: « Creditores periculis vallabantur. » M.

⁸ Salinas, ex Cd. Reg. 1025: *Usque ad sanguinis Ecclesie effusionem non metuentes*. Omittitur, *accedere.* M.

⁹ Apud Salinas fert Cd. unus illi loquentes. M.

lebant et poterant, sese inde vel eripiebant vel subducebant, et paci atque unitati Ecclesie cum suis quibus poterant cohærebant. Unde illi sui erroris congregationes minui videntes, atque augmentis Ecclesie invidentes, accensi exardescabant ira gravissima, et intolerabiles¹ persecutiones unitati Ecclesie compacti² faciebant; ipsisque sacerdotibus catholicis³ et ministris aggressiones diurnas⁴ atque nocturnas, direptionesque rerum omnium inferebant. Nam et multos Dei servos cædibus debilitaverunt. Aliquibus etiam calcem cum aceto in oculos miserunt, aliosque occiderunt. Unde etiam suis iidem Donatistæ rebaptizatores in odium veniebant.

CAPUT XI. — *Profectus Ecclesie per Augustinum. Monasteria per ejus alumnos instituta.*

Proficiente porro doctrina divina, sub sancto et cum sancto Augustino in monasterio Deo servientes, Ecclesie Hipponensi clerici ordinari cœperunt⁵. Ac deinde innotescere et clarescere de die in diem Ecclesie catholice prædicationis veritate⁶, sanctorumque servorum Dei proposito, continentia, et paupertate profunda⁷, ex monasterio quod per illum memorabilem virum et esse et crescere cœperat, magno desiderio poscere atque accipere episcopos et clericos pax Ecclesie atque unitas et cœpit primo, et postea consecuta est. Nam ferme decem, quos ipse novi, sanctos ac venerabiles viros continentes et doctissimos⁸, beatus⁹ Augustinus diversis Ecclesiis, nonnullis quoque eminentioribus, rogatus¹⁰ dedit. Similiterque et ipsi ex illorum¹¹ sanctorum proposito venientes, Domini Ecclesiis propagatis, et monasteria instituerunt; et studio crescente ædificationis verbi Dei, cæteris Ecclesiis promotos fratres ad suscipiendum sacerdotium præstiterunt. Unde per multos et in multis salubris fidei, spei, et charitatis Ecclesie innotescere doctrina, non solum per omnes Africæ partes, verum etiam in transmarinis, et per libros editos atque in græcum sermonem translatos, ab illo uno homine, et per illum multis, favente Deo, multa innotescere meruerunt. Atque hinc, ut scriptum est, peccator videns irascebatur, dentibus suis fremdebat¹², et tabescebat (Psal. cxl, 10): servi autem Dei¹³, ut

¹ Plerique Mss.: *Gravissimas et intolerabiles.*

² Salinas, ex Cd. REG. 541: *Cum pactis.* M.

³ Salinas, ex Vatic. Cd. 1190: *Justis catholicisque sacerdotibus.* M.

⁴ Salinas, ex uno Cd., *diversas.* M.

⁵ Salinas, ex Cd. Reg. 1025: *Proficientes porro doctrina divina sub sancto et cum sancto Augustino in monasterio Deo servientes et Ecclesie Hipponensi, clerici ordinari cœperunt.* Sic etiam Cd. Vatic. 1190, nisi quod habet: *In doctrina divina*, addito *in.* M.

⁶ Cisterciensis codex: *Ecclesie catholica prædicationis veritate.* Vox autem *prædicationis* ab uno ex Floriacensibus Mss. abest. — Omittitur etiam in Cd. Vaticano 1191, juxta Salinas. M.

⁷ Duo Mss.: *Proposito continentie et paupertate profunda.* Cisterciensis Cd.: *Proposito continente paupertatem profundam.*

⁸ Salinas, ex duobus Cdd.: *Et doctos.* M.

⁹ Salinas, ex uno Cd., *beatissimus.* M.

¹⁰ Apud Salinas, Cd. unus haud habet vocem, *rogatus.* M.

¹¹ Salinas, ex duobus Vatic., *illo.* M.

¹² Salinas, ex uno Cd., *fremdebat.* M.

¹³ Salinas, ex duobus Cdd.: *Servi autem tui, ut dictum est, etc.* M.

dictum est, cum his qui oderant pacem, erant pacifici; et cum loquerentur, debellabantur gratis ab eis (*Psal. cxix, 7*).

CAPUT XII. — *Augustinus paratas sibi insidias errore ductoris devitat. Multa auraria hæreticis indicta.*

Aliquoties vero etiam vias armati iidem Circumcelliones contra famulum Dei Augustinum obsederunt, dum forte iret rogatus ad visitandas, instruendas et exhortandas catholicas plebes; quod ipse frequentissime faciebat. Et aliquando contigit, ut illi succenturiati hactenus perderent captionem: evenit enim Dei quidem providentia, sed ductoris¹ hominis errore, ut per aliam viam cum suis comitibus², sacerdos quo tendebat venisset, atque per hunc quem postea cognovit errorem, manus impias evasisset. Et cum in omnibus liberatori Deo gratias egisset, omnino suo more illi³ nec laicis nec clericis pepercerunt, sicut publica contestantur gesta⁴.

Inter ea silendum non est, quod ad laudem Dei per illius tam egregii in Ecclesia viri studium domusque Dei zelum adversus prædictos rebaptizatores Donatistas gestum et perfectum est. Cum forte unus ex iis quos de suo monasterio et clero episcopos Ecclesie propagaverat, ad suam curam pertinentem Calamensis Ecclesie diocesim visitaret, et quæ didicerat pro pace Ecclesie contra illam hæresim prædicaret, factum est ut medio itinere eorum insidias incurrisset, et pervasum cum omnibus illi comitantibus, sublati animalibus et rebus, injuriis et cæde eum gravissima affecissent. De qua re, ne pacis Ecclesie amplius impediretur profectus, defensor Ecclesie inter leges non siluit. Et præceptus est Crispinus, qui eisdem Donatistis in Calamensi civitate et regione episcopus fuit, prædicatus scilicet et multis temporis, et doctus ad mulctam teneri aurariam publicis legibus contra hæreticos constitutam. Qui resultans legibus præsentatus cum apud Proconsulem se negaret hæreticum, oborta est necessitas, ut illi recedente Ecclesie defensore, a catholico episcopo resisteretur (a), et convinceretur eum esse, quod se fuisse negaverat: quoniam si ab eodem dissimularetur, forte catholicus episcopus ab ignorantibus hæreticus⁵ crederetur, illo se quod erat negante, atque ita ex hac desidia infirmis scandalum nasceretur. Et memorabili Augustino antistite omnimodis instante, ad controversiam ambo illi Calamenses episcopi venerunt, et de ipsa diversa communione tertio conflictum secum egerunt, magna populorum christianorum multitudine cause exitum, et apud Carthaginem, et per totam Africam

¹ Sic Mss.; editi vero: *Ductoris*. — Posteriorem hanc vocem legit Salinas ex Cdd. Reg. 541 et Vatic. 1188. M.

² Salinas, ex Cd. Vatic. 1188: *Cum suis ductoribus vel comitibus*. M.

³ Salinas addit, *furentes*, subjicitque hanc notam: *Voculam furentes auctoritate Cd. Reg. 541 posuimus, nec recedit a Possidii genio, ut qui cap. 9 ait; Irati furiosa loquebantur*. M.

⁴ Salinas, ex uno Cd.: *Sicut publica continent gesta*. M.

⁵ Lovanienses vocem *hæreticus* expunxerant reniteutibus manuscriptis.

(a) Catholicus ille episcopus ipse est qui rem narrat Possidius, nomen suum præ modestia silentio tegens, sed ab Augustino proditus in Epistola 105, n. 4, et in libro tertio contra Cresconium, capp. 46, 47.

expectante: atque illi Crispinus proconsulari et libellari sententia est pronuntiatus hæreticus. Pro quo ille apud Cognitorem catholicus episcopus intercessit, ne auraria mulcta exigeretur; et ei est beneficium impetratum. Unde cum ingratus ad piissimum Principem¹ provocasset, et ab Imperatore relationi debitum est responsum solutum, et consecutum est præceptum², nullo prorsus loco hæreticos Donatistas esse debere, et eos ad vim legum omnium contra hæreticos latorum ubique³ teneri debere. Ex quo et Judex, et Officium⁴, et idem Crispinus, quod minime fuerit exactus, præcepti sunt denas auri libras fisci juribus inferre. Sed protinus opera data est per catholicos episcopos, præcipue per sanctæ memoriæ Augustinum, ut illa omnium condemnatio principis dimitteretur indulgentia: et Domino adjuvante perfectum est. Qua diligentia et sancto studio multum crevit Ecclesia.

CAPUT XIII. — *Pax Ecclesie per Augustinum.*

Et de his omnibus pro pace Ecclesie gestis, Augustino Dominus et hic palmam dedit, et apud se justitiæ coronam reservavit: ac magis magisque, juvante Christo, de die in diem augebatur et multiplicabatur pacis unitas, et Ecclesie Dei fraternitas. Et id maxime factum est post collationem⁵, quæ ab universis episcopis catholicis apud Carthaginem cum eisdem Donatistarum episcopis postmodum facta est, id jubente gloriosissimo et religiosissimo imperatore Honorio; propter quod perficiendum etiam a suo latere tribunum et notarium Marcellinum ad Africam judicem miserat. In qua controversia illi omnimodis confutati, atque de errore a Catholicis convicti, sententia Cognitoris notati sunt; et post eorum appellationem, piissimi Regis responso juste inter hæreticos⁶ condemnati sunt. Ex qua ratione solito amplius eorum episcopi⁷ cum suis clericis et plebibus communicaverunt, et pacem tenentes catholicam, multas eorum persecutiones usque ad membrorum amputationem et interuccionem pertulerunt. Et totum illud bonum, ut dixi, per sanctum illum hominem, consentientibus nostris episcopis et pariter satagentibus, et cæptum et perfectum est.

CAPUT XIV. — *Emeritus episcopus Donatista superatus.*

Porro autem quoniam post illam, quæ cum Donatistis facta est, collationem, non defuerunt qui di-

¹ Salinas, ex Cd. Reg. 541: *Ad piissimum judicem*. M.

² Salinas, ex tribus Mss.: *Et consequenter præceptum*. ex alio: *Et etiam est consecutum præceptum*. M.

³ Salinas ex uno Cd. Reg.: *Ibique*. M.

⁴ *Officium* hoc loco ponitur pro rei forensis administris, quales sunt exceptores qui judici operam suam præstant, ut in libro 3 contra Cresconium, cap. 29, et Breviculo Collationis die 1, cap. 8, et die 3, cap. 1, et cap. 17, n. 32, et libro post Collationem, cap. 24, nn. 41, 42, et libro de Unitate Ecclesie, n. 54, necnon in Actis Collationis Carthaginensis passim. Quare male correctum hic a Lovaniensibus: *Et judex propter officium*. Et pejus ab Ulimmerio sic: *Ex quo et idem Crispinus, et ceteri sibi compares hæretici præcepti sunt denas*, etc.

⁵ Editio Lov., per collationem. Et infra, pro *id jubente*, substituit *adjuvante*.

⁶ Codices Mss.: *Piissimi Regis responso injusti inter hæreticos*.

⁷ Salinas, ex Cd. Vatic. 1188, *episcopis*. Sic Erasmi edit. 1529: *Ex qua ratione notati sunt solito amplius eorum episcopi, qui cum suis clericis et plebibus non communicaverunt et pacem tenentes catholicam*, etc. M.

cerent, permisos non fuisse eosdem episcopos apud potestatem, quæ causam audivit, dicere omnia pro suis partibus, quoniam catholicæ communionis Cognitor suæ favebat Ecclesiæ: licet hoc deficientes et victi ad excusationem jactarent, quandoquidem et ante controversiam iidem hæretici catholicæ communionis eundem esse noverant, et cum ab eodem convenirentur publicis gestis, quod ad collationem occurrerent, se esse facturos prosecuti sunt. Poterant utique suspectum eum habentes, recusare congressum. Tamen omnipotentis Dei præstitit auxilium, ut postea in Cæsarensi Mauritanie civitate constitutus venerabilis memoriæ Augustinus, quo eum venire cum aliis ejus coepiscopis Sedis apostolicæ litteræ (a) compulerant, ob terminandas videlicet alias Ecclesiæ necessitates: hac ergo occasione provenit, ut Emeritum ejusdem loci Donatistarum episcopum, quem suæ sectæ præcipuum in illa collatione habuerunt defensorem, videret, et cum eodem publice in ecclesia populo astante diversæ communionis, ex hoc ipso disputaret, et provocaret gestis ecclesiasticis, ut quod forte, sicut dicebant, prosequi potuit in collatione, sed permissus non erat, in præsentis sine alicujus potestatis prohibitione aut potentia securus dicere minime dubitaret, et in sua civitate suis omnibus præsentibus civibus fiducialiter propriam defendere communionem non denegaret. Ille neque hac hortatione, nec suorum parentum et civium instanti petitione id facere voluit, qui ei pollicebantur, se ad ejus redituros communionem, etiam cum discrimine patrimoniorum salutisque suæ temporalis, si modo catholicam superaret assertionem. At ille amplius dicere illis gestis nihil voluit, nec valuit, nisi tantum: *Jam illa, inquit, gesta continent apud Carthaginem inter episcopos confecta, utrum vicerimus, an victi fuerimus.* Et alio loco, dum a notario, ut responderet, admoneretur, et reticeret¹, ejus cunctis manifestata diffidentia, Ecclesiæ Dei augmenta ac firmamenta provenerunt. Quisquis ergo diligentiam et operam beatissimæ memoriæ Augustini pro Ecclesiæ Dei statu cognoscere plenius voluerit, etiam illa percurrat gesta (b): et inveniet quæ vel qualia protulerit, quibus illum doctum, eloquentem, et prædicatum hominem provocarit, hortatusque fuerit ut pro suæ defensione partis quod vellet ediceret; illumque victam cognoscat.

CAPUT XV. — *Digressionem concionantis conversus negotiator, nomine Firmus.*

Scio item non solus ipse, verum etiam alii fratres et conservi, qui nobiscum tunc intra Hipponensem Ecclesiam cum eodem sancto viro vivebant, nobis pariter ad mensam constitutis eum dixisse: *Advertistis hodie in ecclesia meum sermonem, ejusque inîitium et finem contra meam consuetudinem processisse,*

¹ Salinas ex Cd. Reg. 541: *Dum a notario, ut responderet, admoneretur, tacuit: et cum reticeret, etc.*; et ex Cd. Reg. 1025: *Dum a notario, ut responderet, admoneretur, nihil ait. Et cum reticeret, etc.* M.

(a) Zosimi papæ. Vide Augustinum, Epist. 190, n. 1, et Epist. 193, n. 1.

(b) Gesta cum Emerito Cæsarensi Donatistarum episcopo, in tomo 9.

quoniam non eam rem terminatam explicuerim quam proposueram, sed pendente reliquerim? Cui respondimus: *Ita nos in tempore miratos fuisse scimus et recognoscimus.* At ille: *Credo, ait, quod forte aliquem errantem in populo Dominus per nostram oblivionem et errorem doceri et curari voluerit, in cujus manu sunt et nos et sermones nostri. Nam cum propositæ quæstionis latebras¹ pertractarem, in aliud sermonis excursu perrexi, atque ita non conclusa vel explicata quæstione, disputationem terminavi, magis adversum Manichæorum errorem, unde nihil dicere decreveram, disputans, quam de iis quæ asserere proposueram.* Et post hæc, nisi fallor, ecce alia die vel post biduum venit quidam Firmus nomine, negotiator, et intra monasterium sedente sancto Augustino, nobis coram, ad pedes ejus genibus provolutus sese jactavit, lacrymas fundens, et rogans ut pro suis delictis sacerdos cum sanctis² Dominum precaretur, confitens quod Manichæorum sectam secutus fuisset, et in ea quam plurimis annis vixisset, et propterea pecuniam multam ipsis Manichæis, vel eis quos dicunt electos, incassum erogasset: ac se in ecclesia, Dei misericordia, fuisse ejus tractatibus nuper correctum atque catholicum factum. Quod et ipse venerabilis Augustinus, et nos qui tunc aderamus, ab eodem diligenter inquirentes, ex qua re potissimum in illo tractatu sibi fuerit satisfactum, et referente eo, nobisque omnibus sermonis seriem recognoscentibus, profundum consilium Dei pro salute animarum admirantes et stupentes, glorificavimus sanctum ejus nomen, et benediximus; qui cum voluerit, et unde voluerit, et quomodo voluerit, et per scientes et per nescientes salutem operatur animarum. Et ex eo ille homo proposito servorum Dei adhærens, negotiatoris dimisit actionem, et proficiens in Ecclesiæ membris, in alia regione ad presbyterii quoque Dei voluntate petitus et coactus accessit officium, tenens atque custodiens propositi sanctitatem: et forte adhuc usque in rebus humanis vivit trans mare constitutus.

CAPUT XVI. — *Manichæorum execrandæ turpitudines detectæ. Felix Manichæus conversus.*

Apud Carthaginem quoque, dum per quemdam domus regie procuratorem, nomine Ursum, fidei catholicæ hominem, ad quosdam Manichæorum, quos electos vel electas dicunt, præsentem perveniretur, atque ad ecclesiam ab eodem deducerentur et perducerentur, ab episcopis ad tabulas (a) auditi sunt. Inter quos etiam sanctæ memoriæ Augustinus fuit, qui præ cæteris illam execrabilem sectam noverat, et eorum prodens ejusmodi damnabiles blasphemias ex locis librorum, quos illi accipiunt Manichæi, usque ad confessionem earundem blasphemiarum eos perduxit: et quæ inter se illi suo more malo indigna et turpia facere consueverant, feminarum illarum velut electa-

¹ In Mss., *lateræ*. — Salinas., ex Cd. Vatic. 1188, *latebram*. M.

² Sic Mss. At editi: *Cum suis*.

(a) *Ad tabulas*, id est, notariis excipientibus et in tabulas inferentibus interrogata et responsa: sicque notariorum opere confecta sunt illa gesta, quæ hic ecclesiastica dicuntur, et in libro de Hæresibus, hæc. 46, episcopalia.

rum prodicione, illis ecclesiasticis gestis declaratum est. Atque ita pastorum diligentia, dominico gregi et augmentum accessit, et adversus fures atque latrones defensio competens procurata est. Cum quodam etiam Felice, de numero eorum quos electos dicunt Manichæi¹, publice in Hipponensi ecclesia notariis excipientibus disputavit populo astante: et post secundam vel tertiam collationem ille Manichæus frustrata vanitate et errore ipsius sectæ, ad nostram conversus est fidem atque Ecclesiam, sicut eadem relecta docere poterit scriptura (a).

CAPUT XVII. — *Pascentius comes Arianus in collatione revincitur. Collatio cum Maximino episcopo Ariano.*

Præterea cum quodam etiam Pascentio comite domus regiæ Ariano, qui per auctoritatem suæ personæ fisci vehementissimus exactor, fidem catholicam atrociter ac jugiter oppugnabat, et quam plurimos sacerdotes Dei simplici fide viventes, dicacitate ac potestate exagitabat, et perturbabat, interpositis² honoratis et nobilibus viris, apud Carthaginem ab illo provocatus, coram contulit. Sed idem hæreticus tabulas atque stilum, quod magister noster³ et ante congressum et in congressu instantissime fieri volebat, ne adessent omni modo recusabat. Et dum id pernegasset, dicens quod metu legum publicarum periclitari tabulis scriptis nollet; atque interpositis id placere Augustinus episcopus cum suis qui aderant consacerdotibus videret, ut absque ulla scriptura privatim disputarent, collationem suscepit: prædicens, ut postmodum contigit, quod post solutum conventum esse cuiquam posset liberum⁴ forte dicere, nullo scripturæ documento, se dixisse quod forte non dixerit, vel non dixisse quod dixerit. Et miscuit cum eodem sermonem, atque asseruit quid crederet, et ab illo quid teneret audivit, et vera ratione atque auctoritate Scripturarum probata docuit⁵, et ostendit nostræ fidei firmamenta: illius autem asserta nulla veritate, nulla Scripturarum sanctarum auctoritate suffulta docuit, et frustravit. Et ut a se invicem partes digressæ sunt, ille magis magisque iratus et furens, mendacia multa pro fide sua falsa jactabat, victum esse a se ipso proclamans, multorum ore laudatum Augustinum. Quæ cum⁶ minime laterent, coactus est ad ipsum scribere Pascentium, propter illius metum omnis nominibus conferentium; et in eis litteris quidquid inter partes dictum vel gestum fuerat, fideliter intimavit: ad ea, si negarentur, probanda magnam testium habens copiam, clarissimos scilicet atque honorabiles, qui tunc aderant, viros. Atque ille ad duo sibi directa scripta, unum vix reddidit rescriptum⁷, in quo magis injuriam facere, quam suæ sectæ rationem valuit

¹ Hic editi addunt, *quippe Hipponem venerat eundem seminaturus errorem*. Verba sunt Augustini in libro secundo Retractationum, cap. 8.

² Editi, *præsentibus*.

³ Floriacenses duo manuscripti, *quod magis noster*.

⁴ Editio Lov. addit, *arbitrium*.

⁵ Plerique Mss., *prolata docuit*.

⁶ Hic editi addunt: *illum venerabilem virum*.

⁷ Salinas, ex Cd. Reg. 541: *Quod audiens hæreticus, ad duo scripta sibi directa, unum librum reddidit scriptum*. M.

(a) Acta cum Felice Manichæo, in tomo 8.

declarare. Quod a volentibus et a valentibus legere comprobatur.

Cum ipsorum quoque Arianorum episcopo quodam Maximino cum Gothis ad Africam veniente, apud Hipponem quam plurimis volentibus atque petentibus, et præclaris interpositis viris contulit: et quid singulæ asseruerint partes, scriptum est. Quæ si studiosi diligenter legere curaverint, procul dubio indagabunt¹, vel quid callida et irrationabilis hæresis ad seducendum et decipiendum profiteatur, vel quid Ecclesia catholica de divina teneat et prædicet Trinitate. Sed quoniam ille hæreticus de Hipponem rediens ad Carthaginem, de sua multa in collatione loquacitate victorem se de ipsa collatione recessisse jactavit, et mentitus est; quæ utique non facile a divinæ legis ignaris examinari et dijudicari possent: a venerabili Augustino sequentis temporis stilo, et illius totius collationis de singulis objectis et responsis facta est recapitulatio, et quam nihil ille objectis referre potuerit, nihilominus demonstratum est, additis supplementis, quæ in tempore collationis angusto cuncta inferri et scribi minime potuerunt. Id enim egerat nequitia hominis, ut sua novissima prosecutione multo longissima, totum quod remanserat diei spatium occuparet.

CAPUT XVIII. — *Pelagianistæ novi hæretici, expugnati et condemnati. Ecclesiæ catholicæ quantum profuerint labores Augustini. Hæretici et Pagani deficiunt. Augustini operum quam ingens copia.*

Adversus Pelagianistas quoque novos nostrorum temporum hæreticos et disputatores callidos, arte magis subtili et² noxia scribentes, et ubicumque poterant publice et per domos loquentes, per annos ferme decem laboravit³ (a), librorum multa condens et edens, et in ecclesia populis ex eodem errore frequentissime disputans. Et quoniam iidem perversi Sedi apostolicæ per suam ambitionem eandem perfidiam persuadere conabantur, instantissime etiam conciliis Africanis sanctorum episcoporum gestum est, ut sancto papæ Urbis⁴, et prius venerabili⁵ Innocentio, et postea sancto Zosimo ejus successoris persuaderetur, quam illa secta a fide catholica et abominanda et damnanda fuisset. At illi tantæ sedis antistites, suis diversis temporibus eosdem notantes, atque a membris Ecclesiæ præcedentes, datis litteris et ad

¹ Salinas: *Servavimus in textu lectionem Parisiensem; codex tamen Reg. 1023: Judicabunt*. M.

² Particulam, *et*, restituimus ex Mss.

³ Salinas, ex Cd. Reg. 1025, *elaborabat*. M.

⁴ In editis additur *Romæ*.

⁵ Apud Salinas, ab uno Cd. abest vox *venerabili*; in altero, voci *venerabili* additur vox *pio*. M.

(a) Annos a Pelagiani erroris exortu ad illius per Zosimum condemnationem computat. Nam alioqui contra eum errorem disputavit scripsitque S. Doctor ab anno Christi circiter 411 aut 412; quo anno 412 libros de Peccatorum Meritis et Remissione confecit, cum eundem errorem sermonibus prius aggressus esset; usque ad annum 430, quo morte occupatus est scribens ultimum opus in Julianum. Hinc Prosper, in libro quem anno 433 contra Collatorem edidit, cap. 1, n. 2, in appendice tomi decimi nostræ Edit.: « Viginti amplius anni sunt, » inquit, « quod contra inimicos gratiæ Dei, catholica acies hujus viri ductu pugnat et vincit. »

Africanas Occidentis, et ad Orientis partis Ecclesias ¹, eos anathemandos et devitandos ab omnibus Catholicis censuerunt. Et tale de illis Ecclesie Dei catholice prolatum iudicium, etiam piissimus imperator Honorius audiens ac sequens, suis eos legibus damnatos, inter hæreticos haberi debere constituit. Unde nonnulli ex eis ad sancte matris Ecclesie gremium, unde resilierant, redierunt, et adhuc alii redeunt, innotescente et prævalente adversus illum detestabilem errorem recte fidei veritate.

Et erat ille memorabilis vir, præcipuum dominici corporis membrum, circa universalis Ecclesie utilitatem sollicitus semper ac pervigil. Et illi divinitus donatum est, ut de suorum laborum fructu, etiam in hac vita gaudere provenisset, prius quidem in Hipponensi Ecclesia et regione ², cui maxime præsidebat, unitate ac pace perfecta; deinde in aliis Africæ partibus, sive per se ipsum, sive per alios, et quos ipse dederat sacerdotes, pullulasse, et multiplicatam fuisse Domini Ecclesiam pervidens, illosque Manichæos, Donatistas, Pelagianistas, et Paganos ex magna parte defecisse, et Ecclesie Dei sociatos esse congaudens: profectibus quoque et studiis favens erat et exultans bonorum omnium; indisciplinationes pie ac sancte tolerans fratrum, ingemiscensque de iniquitatibus malorum, sive eorum qui intra Ecclesiam, sive eorum qui extra Ecclesiam sunt constituti, dominicis, ut dixi, lucris semper gaudens, et damnis mœrens.

Tanta autem ab eodem dictata et edita sunt, tantaque in Ecclesia disputata, excepta atque emendata, vel adversus hæreticos conscripta, vel ex canonicis Libris exposita ad ædificationem sanctorum Ecclesie filiorum, ut ea omnia vix quisquam studiosorum perlegere et nosse sufficiat. Verumtamen ne veritatis verbi ³ avidissimos in aliquo fraudare videamur, statui, Deo præstante, in hujus opusculi fine etiam eorundem librorum, tractatum, et epistolarum indiculum adjungere: quo lecto qui magis Dei veritatem quam temporales amant divitias, sibi quisque quod voluerit ad legendum et cognoscendum eligat, et id ad describendum, vel de bibliotheca Hipponensis Ecclesie petat, ubi emendatoria exemplaria forte poterunt inveniri, vel unde valuerit inquirat, et inventa describat et habeat, et petenti ad describendum, sine invidia etiam ipse tribuat.

CAPUT XIX. — *In causis audiendis quomodo se gesserit Augustinus. Partes, facta opportunitate, docet quæ ad æternam vitam spectant. Merces operæ judiciaræ.*

Secundum Apostoli quoque sententiam, dicens, *Audet quisquam vestrum adversus alterum negotium habens judicari ab iniquis, et non apud sanctos? An nescitis quia sancti mundum judicabunt? Et si in*

¹ Sic habent Mss.; editi vero fuerunt: *Datis litteris ad Africanas Orientis et Occidentis Ecclesias*, corrupte. — Paulo inferiori edit. Lugd. Salinasque, ex duobus Cdd. pro: *Anathemandos*, serunt: *Anathematizandos*. M.

² Carnutensis codex: *In Hipponensis Ecclesie regione*.

³ Apud Lov. et Lug. hic omissum est, *verbi*. Apud Ulimmerium vero legitur: *Verumtamen ne veritatis et verbi Dei*. — Salinas, ex Cd. Reg. 1025: *Verumtamen ne veritate verbi*. M.

vobis indicatur mundus, indigni estis iudiciorum minorum ⁴? Nescitis quia angelos iudicabimus, nedum sæcularia? Sæcularia igitur iudicia si habueritis inter vos, eos qui contemptibiles sunt in Ecclesia, hos collocare ad iudicandum ⁵. Ad reverentiam vobis loquor: sic non est inter vos quisquam sapiens, qui possit inter fratrem suum dijudicare? sed frater cum fratre dijudicatur ⁶, et hoc apud infideles (I Cor. vi, 1-6): interpellatus ergo a Christianis, vel a cujusque secte hominibus, causas audiebat diligenter ac pie cujusdam sententiam ante oculos habens, dicentis se malle inter incognitos, quam inter amicos causas audire: eo quod de incognitis, pro quo arbitra ⁴ æquitate iudicaretur, amicum posset acquirere; de amicis vero unum esset, contra quem sententia proferretur, perditurus. Et eas aliquando ⁵ usque ad horam refectionis, aliquando autem tota die jejunans, semper tamen noscebat et dirimebat: intendens in eis christianorum momenta animorum, quantum quisque vel in fide bonisque moribus ⁶ proficeret, vel ab iis deficeret; atque compertis rerum opportunitatibus, divinæ legis veritatem ⁷ partes docebat, eamque illis inculcabat, et eas quo adipiscerentur vitam æternam edocebat et admonebat: nihil aliud quærens ab iis quibus ad hoc vacabat, nisi tantum obedientiam et devotionem christianam, quæ et Deo debetur et hominibus: peccantes coram omnibus arguens, ut cæteri timorem haberent (I Tim. v, 20): et faciebat hoc tanquam speculator a Domino constitutus domui Israel, prædicans verbum atque instans opportune, importune, arguens, hortans, increpans, in omni longanimitate et doctrina (II Tim. iv, 2); præcipueque operam dans instruere eos qui essent idonei et alios docere (Id.). Rogatus quoque a nonnullis in eorum temporalibus causis, epistolas ad diversos dabat. Sed hanc suam a melioribus rebus occupationem tanquam angariam deputabat, suavem semper habens de iis quæ Dei sunt vel allocutionem vel colloquutionem fraternæ ac domesticæ familiaritatis.

CAPUT XX. — *Pro reis quomodo intercesserit.*

Novimus quoque eum a suis charissimis litterarum intercessum apud sæculi potestates postulatum non dedisse, dicentem cujusdam sapientis servandam esse sententiam, de quo scriptum esset, quod multa suæ famæ contemplatione amicis non præstitisset: et illud nihilominus suum addens, quoniam plerumque potestas quæ præstat, premit ⁸. Cum vero

¹ Fossatensis Ms.: *Judicio minorum*. — Salinas, ex Cd. Reg. 541: *Judicio minorum*; et hæc sequuntur: *Nescitis quoniam angelos iudicabimus quanto magis secularia?* M.

² Germanensis Ms. non habebat *ad iudicandum*; neque græcus textus Apostoli id præfert. — Eadem voces desunt in Cd. Reg. 1025, juxta Salinas. M.

³ Lov.: *Judicio contendit*. Salinas, ex Cd. Reg. 1025, loco vocis *dijudicatur* legit etiam *contendit*.

⁴ Editi, *arbitra*; veteres autem Cdd., *arbitra*.

⁵ Salinas, ex Cd. Reg. 541, non legit *aliquando*, sed simpliciter: *Et eas usque in horam refectionis*. M.

⁶ Editi: *Bonisque operibus*. Cdd. Mss.: *Bonisque moribus*.

⁷ Editor Lugd. et Salinas, ex Cd. Reg. 541, *veritate*. M.

⁸ Salinas, ex uno Cd. *Potestas quæ petit, premit*; ex altero autem Cd.: *Potestas quæ petitur, premit*. Sic etiam Lov. in margine. M.

intercedendum esse rogatus videbat, tam id honeste ac temperate agebat, ut non solum onerosus aut molestus non videretur, verum etiam mirabilis existeret. Nam dum exorta necessitate suo more apud quemdam Africæ vicarium, Macedonium nomine, pro supplicis litteris interveniret, atque ille paruisset, hoc modo rescriptum misit: *Miro modo afficior sapientia tua, et in illis quæ edidisti, et in iis quæ interveniens pro sollicitis¹ mittere non gravaris. Nam et illa tantum habent acuminis, scientiæ², sanctitatis, ut nihil supra sit; et hæc tantum verecundiæ, ut nisi faciam quod mandasculpam penes me remanere, non in negotio esse, dijudicem, domine merito venerabilis, et suscipiende pater³. Non enim instas (quod plerique homines istius loci faciunt⁴), ut quodcumque sollicitus petitor⁵ voluerit, extorqueas; sed quod tibi a iudice tot curis obstricto pctibile visum fuerit, admones⁶ subserviente verecundia, quæ maxima difficultas inter bonos efficacia est. Proinde statim commendatis effectum desiderii tribui: nam sperandi viam ante patefeceram (Maced., in Epist. inter Augustinianas, 154, n. 1).*

CAPUT XXI. — Conciliis quo animo interesse soleret.

In ordinandis sacerdotibus major consensus et Ecclesiæ consuetudo inquirenda.

Sanctorum concilia sacerdotum per diversas provincias celebrata, cum potuit, frequentavit; non in eis quæ sua sunt, sed quæ Jesu Christi quærens; ut vel fides sanctæ Ecclesiæ catholicæ inviolata maneret, vel nonnulli sacerdotes et clerici, sive per fas sive per nefas excommunicati, vel absolventur vel abjicerentur. In ordinandis vero sacerdotibus et clericis consensum majorem⁷ (a) Christianorum, et consuetudinem Ecclesiæ sequendam arbitrabatur.

CAPUT XXII. — *In vestitu et victu qualis fuerit Augustinus.*

Vestes ejus et calceamenta vel lectualia ex moderato et competenti habitu erant, nec nitida nimium, nec abjecta plurimum: quia his plerumque vel jactare se insolenter homines solent, vel abjicere; ex utroque non quæ Jesu Christi, sed quæ sua sunt iidem quærentes: at iste, ut dixi, medium tenebat, neque in dexteram, neque in sinistram declinans. Mensa usus est frugali et parca, quæ quidem inter olera et legumina, etiam carnes aliquando propter hospites, vel quosque infirmiores, semper autem vi-

¹ Sic Mss.; at editi, *pro reis*. — In tomo 2, initio epistolæ Macedonii (154), dicitur: *Pro sceleratis*, ex Mss. M.

² Salinas, ex uno Cd.: *Tantum habent acumen scientiæ*. M.

³ In tomo 2, epistola Macedonii (154) editum est: *Et vere suspiciende pater*. M.

⁴ Lov.: *Istius loci vi faciunt*.

⁵ Veteres codices quidam omittunt *petitor*. Plerique, pro *sollicitus*, ferunt *sollicitus*.

⁶ Hic editi addunt *et rogas*. Abest a Mss.

⁷ Tres Mss., Fossatensis, Vedastinus et Cisterciensis. *majorum*. — Sic Lov. ad marginem; item Salinas, ex Cd. Vatic. 1190, qui fert: *Consensum majorum Christianorum ex consuetudine Ecclesiæ sequendum arbitrabatur*. M.

(a) De sacerdotum ordinatione Cyprianus in Epistola ad clerum et plebem Hispaniarum scripta, quæ novæ editionis est ordine 67: « Sit ordinatione, » inquit, « justa et legitima, quæ omnium suffragio et iudicio fuerit examinata. » Et ibidem Sabini episcopi ordinationem laudat « de universæ fraternitatis suffragio » factam.

num habebat. Quia noverat¹, et docebat, ut Apostolus dicit, quod *omnis creatura Dei bona sit, et nihil abjiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur; sanctificatur enim per verbum Dei et orationem* (I Tim. iv, 4, 5). Et, ut idem Augustinus sanctus in suis Confessionum libris posuit, dicens: *Non ego immunditiam obsonii timeo, sed immunditiam cupiditatis. Scio Noe omne genus carnis quod cibo esset usui, manducare permissum; Eliam cibo carnis refectum; Joannem mirabili abstinentia præditum, animalibus, hoc est locustis, in escam cedentibus non fuisse pollutum. Scio et Esau lenticulæ concupiscentia deceptum; et David propter aquam desiderium a se ipso reprehensum; et Regem nostrum, non de carne, sed de pane esse tentatum². Ideoque et populus in eremo, non quia carnes desideravit, sed quia escæ desiderio contra Deum murmuravit, meruit improbari* (Confessionum lib. 40, cap. 31, n. 46). De vino autem sumendo Apostoli exstat sententia ad Timotheum scribentis, ac dicentis: *Noli usque adhuc aquam bibere, sed vino modico utere propter stomachum et frequentes tuas infirmitates* (I Tim. v, 23). Cochlearibus tantum argenteis utens, cætera vasa quibus mensæ inferebantur cibi, vel testea, vel lignea, vel marmorea fuerunt: non tamen necessitatis inopia, sed proposito voluntatis. Sed et hospitalitatem semper exhibuit. Et in ipsa mensa magis lectionem vel disputationem, quam epulationem potationemque diligebat. Et contra pestilentiam humanæ consuetudinis in ea scriptum ita habebat:

Quisquis amat dictis absentum rodere vitam,
Hanc mensam indignam noverit esse sibi³.

Et ideo omnem convivam a superfluis et noxiis fabulis et detractionibus⁴ sese abstinere debere admonebat. Nam et quosdam suos familiarissimos coepiscopos illius scripturæ oblitos, et contra eam loquentes, tam aspere aliquando reprehendit, commotus ut diceret, aut delendos esse illos de mensa versus, aut se de media refectioe ad suum cubiculum surrecturum. Quod ego et alii, qui illi mensæ interfuimus, experti sumus.

CAPUT XXIII. — *In usu reddituum ecclesiasticorum qualis.*

Compauperum⁵ vero semper memor erat, eisque inde erogabat, unde et sibi suisque omnibus secum habitantibus⁶; hoc est, vel ex redditibus pos-

¹ Joannes Ulimmerius ex Augustinensi ordine canonicus Lovaniensis locum hunc sic edidit: *Propter hospites habebat, vel quosque infirmiores. Semper autem vinum bibebat, quamvis modice et temperanter, quia noverat, etc.* Eum Lovanienses Theologi castigarunt hoc pacto: *Propter hospites vel quosque infirmiores continebat. Semper autem vinum habebat, quia noverat, etc.* Attamen nostri omnes manuscripti carent verbo *continebat*, uno forte excepto Vedastino, qui postea loco, *vinum habebat*, præfert, *vinum bibebat*. — Sic Salinas, ex Cd. Reg. 1025; sed ex Cd. 541: *Vel quosque infirmiores, gestabat. Semper autem vino utebatur, quia noverat, etc.* M.

² Salinas, ex duobus Mss.: *Sed de pane tantum esse tentatum*. M.

³ Tres Mss. hunc versum sic referunt: *Hac mensa indignam noverit esse suam*. Ulimmerius edidit: *Hanc mensam vetitam noverit esse sibi*. — Salinas, ex Cd. Reg. 541: *Hanc mensam indigne noverit esse suam*. M.

⁴ Deest in Mss.: *Et detractionibus*.

⁵ Sic habent MSS., at editi *pauperum*. — Sic etiam Salinas, ex uno Cd. Vatic.: *Pauperum*. M.

⁶ Hic editi addunt *erogabatur*.

sessionum Ecclesiae, vel etiam ex oblationibus fidelium. Et dum forte (ut assolet) de possessionibus ipsis invidia clericis fieret, alloquebatur plebem Dei, malle se ex collationibus magis plebis Dei vivere, quam illarum possessionum curam vel gubernationem pati; et paratum se esse illis cedere, ut eo modo omnes Dei servi et ministri viverent, quo in Vetere Testamento leguntur (*Deut. xviii, 1*), altari deservientes de eodem comparticipari¹. Sed nunquam id laici suscipere voluerunt.

●
CAPUT XXIV. — *In re domestica qualis. Donata et legata Ecclesiae quænam suscipiebat aut recusabat. A rerum temporalium curis liberum semper animum habere volebat.*

Domus Ecclesiae curam omnemque substantiam ad vices valentioribus clericis delegabat et credebatur. Nunquam clavem, nunquam annulum in manu habens: sed ab eisdem domus præpositis cuncta et accepta et erogata notabantur: quæ anno completo eidem² recitabantur, quo sciretur quantum acceptum, quantumque dispensatum fuisset, vel quid dispensandum remansisset³; et in multis titulis magis illius præpositi domus fidem sequens, quam probatum manifestatumque cognoscens⁴. Domum, agrum, seu villam nunquam emere voluit. Verum si forte Ecclesiae a quoquam sponte tale aliquid vel donaretur, vel titulo legati dimitteretur, non respuebat, sed suscipi jubebat. Nam et aliquas eum hæreditates recusasse novimus, non quia pauperibus inutiles esse possent, sed quoniam justum et æquum esse videbat, ut a mortuorum vel filiis vel parentibus vel affinibus magis possiderentur, quibus ea deficientes dimittere noluerunt. Quidam etiam ex honoratis Hipponensium apud Carthaginem vivens Ecclesiae Hipponensi possessionem donare voluit, et confectas tabulas, sibi usu fructu retento, ultro eidem sanctæ memoriæ Augustino misit: cujus ille oblationem libenter accepit, congratulans ei quod æternæ suæ memor esset salutis. Verum post aliquot annos nobis forte cum eodem cominus constitutis, ecce ille donator litteras per suum filium mittens, rogavit ut illæ donationum tabulæ suo redderentur filio; pauperibus vero erogandos direxit solidos centum: quogille sanctus cognito, ingemuit, hominem vel finxisse donationem, vel eum de bono opere poenituisse, et quanta potuit Deo suggerente cordi ejus cum dolore animi⁵ ex eadem refragatione dixit⁶, in illius scilicet increpationem et correctionem: et tabulas quas ille sponte miserat, nec desideratas, nec exactas, confestim reddidit, pecuniamque illam respuit; atque rescriptis eundem, sicut oportuit, et arguit et corripuit, admonens ut de sua simu-

latione vel iniquitate cum poenitiæ humilitate Deo satisfaceret, ne cum tam gravi delicto de sæculo exiret.

Frequentius quoque dicebat, magis securius et tutius Ecclesiam legata a defunctis¹ dimissa debere suscipere, quam hæreditates forte sollicitas et damnosas; ipsaque legata magis offerenda esse, quam exigenda. Commendata vero quæque ipse non suscipiebat, sed volentes suscipere clericos non prohibebat. In iis quoque quæ Ecclesia habebat et possidebat, intentus amore vel implicatus² non erat: sed majoribus magis ac³ spiritualibus suspensus et inhærens rebus, vix aliquando se ipsum ad illa temporalia ab æternorum cogitatione relaxabat et deponcbat. Quibus ille dispositis et ordinatis, tanquam a rebus mordacibus ac molestis, animi recursum ad interiora mentis et superiora faciebat; quo vel de inveniendis divinis rebus cogitaret, vel de jam inventis aliquid dictaret, aut certe ex jam dictatis atque transcriptis aliquid emendaret. Et id agebat in die laborans, et in nocte lucubrans. Et erat tanquam illa religiosissima Maria typum gestans supernæ Ecclesiae, de qua scriptum est, quod sederet ad pedes Domini atque intenta ejus verbum audiret: de qua soror conquesta, quod ab eadem circa multum ministerium occupata non adjuvaretur, audivit: *Martha, Martha, meliorem partem elegit Maria, quæ non auferetur ab ea* (*Luc. x, 39-41*). Nam fabricarum novarum nunquam studium habuit, devitans in eis implicationem sui animi, quem semper liberum habere volebat ab omni molestia temporali: non tamen illa volentes et ædificantes prohibebat, nisi tantum immoderatos. Interea dum Ecclesiae pecunia deficeret, hoc ipsum populo christiano denuntiabat, non se habere quod indigentibus erogaret. Nam et de vasis dominicis, propter captivos et quam plurimos indigentes⁴, frangi et confrari jubebat, et indigentibus dispensari. Quod non commemorassem, nisi contra carnalem sensum quorundam fieri perviderem. Et hoc ipsum etiam venerabilis memoriæ Ambrosius in talibus necessitatibus indubitanter esse faciendum, et dixit, et scripsit (*Offic. lib. 2, cap. 18*). Sed et de neglecto a fidelibus gazophylacio et secretario, unde altari necessaria inferuntur, aliquando in ecclesia loquens admonebat: quod etiam beatissimum Ambrosium se præsentem in ecclesia tractavisse, nobis aliquando retulerat.

CAPUT XXV. — *Disciplina domestica. Pœna jurantis.*

Cum ipso semper clerici, una etiam domo ac mensa sumptibusque communibus alebantur et vestiebantur. Et ne quisquam facili juratione etiam ad perjurium decidisset, et in ecclesia populo prædicabat, et suos instituerat, ne quis juraret⁵, ne ad

¹ In Mss., *compartiri*.

² Salinas, ex Cd. 1188, *eodem præsentem*. M.

³ Sic Mss. Editi vero: *Vel quidquid indispensatum, vel dispensandum remansisset*. — Sic etiam Salinas, ex uno Cd. M.

⁴ Salinas, ex duobus Cd. *Quem probatum manifestumque habebat*. M.

⁵ Editi fuerunt, *condolenti animo*.

⁶ Salinas, ex Cd. Reg. 511: *De eadem defraudatione dixit*. M.

¹ Salinas: In codice Vatic. 1190 deest, *a defunctis*. Cd. Reg. 541 sic legit: *Legato antea defuncti debere suscipere*, *quam hæreditates forte sollicitas et deminoratas*. M.

² Hic in editis additur *cupiditate*; sed adest a Mss.

³ Editi omittunt *ac*.

⁴ Duo Mss.: *Et plurimum indigentes*. Unus ex Floriacensibus: *Nam et vasa dominica quam plurima frangi et confrari jubebat*. — Sic etiam Salinas, ex Cd. Vatic. 1191. M.

⁵ Salinas, ex Cd. Reg. 551: *Et suis instituebat dictis ne quis juraret*. M.

mensam ¹ quidem. Quod si prolapsus fuisset ², unam de statutis perdebat potionem : numerus enim erat suis secum commorantibus et convivantibus poculorum præfixus. Indisciplinationes quoque et transgressionem suorum a regula recta et honestate ³, arguebat, et tolerabat quantum decebat et oportebat : in talibus præcipue docens, ne cujusquam cor declinaretur in verba maligna ad excusandas excusationes in peccatis (*Psal.* cXL, 4), et dum quisque offerret munus suum ad altare, et illic recordatus fuisset quod frater suus haberet aliquid adversus illum, relinquendum esse munus ante altare, atque eundem quo fratri reconcilietur ⁴, et tunc veniendum, et munus ad altare offerendum (*Matth.* v, 23, 24). Si vero ipse adversus fratrem suum aliquid haberet, corripere eum debere in parte ; et si eum audisset, lucratus esset suum fratrem : sin minus, adhibendum esse unum aut duos : quod si et ipsos contemneret, Ecclesiam adhibendam : sin vero et huic non obediret, esset illi ut ethnicus et publicanus. Et illud addens, ut fratri peccanti et veniam petenti, non septies, sed septuagies septies delictum relaxetur (*Id.* xviii, 15-17, 21, 22), sicut quisque a Domino quotidie sibi postulat relaxari.

CAPUT XXVI. — *De convictu feminarum.*

Feminarum intra domum ejus nulla unquam conversata est, nulla mansit, ne quidem germana soror, quæ vidua Deo serviens multo tempore usque in diem obitus sui præposita ancillarum Dei vixit. Sed nec patris sui filia, et ⁵ fratris sui filia, quæ pariter Deo serviebant : quas personas sanctorum episcoporum concilia in exceptis posuerunt. Dicebat vero, quia etsi de sorore et neptibus secum commorantibus nulla nasci posset mala suspicio ; tamen quoniam illæ personæ sine aliis necessariis secumque manentibus feminis esse non possent, et quod ad eas aliæ etiam a foris intrarent, de his posse offendiculum aut scandalum infirmioribus nasci ; et illos qui cum episcopo vel quolibet clerico forte manerent, ex illis omnibus feminarum personis posse una commorantibus vel adventantibus, aut tentationibus humanis perire, aut certe malis hominum suspicionibus pessime diffamari ⁶. Ob hoc ergo dicebat, nunquam debere feminas cum servis Dei, etiam castissimis, una manere domo, ne, ut dictum est, aliquod scandalum aut offendiculum tali exemplo poneretur infirmioribus : et si forte ab aliquibus feminis ut videretur vel salutaretur, rogabatur ; nunquam sine clericis testibus ad eum intrabant ⁷, vel solus cum solis unquam est locutus, nec si secretorum aliquid interesset ⁸.

¹ Editi, *ad modicum* : et omnes Mss. præbent *ad mensam*. — Salinas, ex Cd. Vaticano 1190, *ad modicum*. M.

² In Mss., *fecisset*.

³ Salinas, ex duobus Cd., *et honesta*. In uno deest *honestate*. M.

⁴ Editi : *Atque eundem fratrem esse reconciliandum*. Castigantur ex Mss.

⁵ Nostri non habent : *Patris sui filia et*. — Voces eodem suppressæ sunt in Cd. Salinas. M.

⁶ Vetustissimus Cd. Fossatensis : *Aut adventantibus pessime diffamari* ; et præterit : *Aut tentationibus*, etc.

⁷ Editio Lov. : *Ad eas intrabat*, dissentientibus Mss. et Ulimmeri. — Salinas, ex Cd. Reg. 541 : *Ad eas intrabat*. M.

⁸ Salinas : *Vel solus cum solis unquam est locutus, nisi secretorum aliquid interesset* ; adjecta hac notula : Codex

CAPUT XXVII. — *Officium erga destitutos et ægrotantes. Ambrosii in extremis præclurum dictum. Altera episcopi morti præpinqnantis eximia sententia contra vitæ hic proluxioris cupiditatem.*

In visitationibus vero modum tenebat ab apostolo definitum, ut nonnisi pupillos et viduas in tribulationibus constitutas ¹ visitaret (*Jacobi* i, 27). Et si forte ab ægrotantibus ob hoc peteretur, ut pro eis in præsentem Dominum rogaret, eisque manus imponeret ; sine mora pergebat ². Feminarum autem monasteria nonnisi urgentibus necessitatibus visitabat.

Servandum quoque in vita et moribus hominis Dei referebat, quod in instituto ³ sanctæ memoriæ Ambrosii compererat, ut uxorem cuiquam nunquam posceret, neque militare volentem ad hoc commendaret, neque in sua patria petitus iret ad convivium. De singulis rebus reddens causas, scilicet ne dum inter se conjugati casu jurgarent, ei maledicerent per quem conjuncti essent : sed plane ad hoc sibi jam illis consentientibus petitum interesse debere sacerdotem, ut vel eorum jam pacta et placita firmarentur ⁴, vel benedicerentur. Et ne militiæ commendatus ac male agens, ejus culpa suffragatori tribueretur ⁵. Et ne per frequentiam in patriæ convivii constitutus temperantiæ amitteretur modus.

Indicaverat quoque nobis se prædicti beatæ memoriæ viri in ultimo vitæ constituti audisse sapientissimum et piissimum responsum, et multum laudabat ac prædicabat. Nam cum ille venerabilis ultima jaceret ægitudine, et a fidelibus honoratis lecto ejus astantibus, et videntibus eum de sæculo ad Deum migraturum, et ob hoc mœrentibus tanti ac talis antistitis Ecclesiam posse privari verbi et sacramenti Dei dispensatione, rogaretur cum lacrymis, ut sibi a Domino vitæ posceret comæatum, eum illis dixisse : *Non sic vixi, ut me pudeat inter vos vivere ; sed nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus* (a). Et in his noster Augustinus senex climata ac librata admirabatur et laudabat verba. Ideo enim eum dixisse intelligendum esse, *Nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus* ; ne crederetur præfidentem de suis purgatissimis moribus præsumpsisse ⁶, *Non sic vixi, ut me pudeat inter vos vivere*. Hoc enim dixerat ad illud quod homines de homine nosse poterant. Nam sciens ⁷ examen ⁸ æquitatis divinæ, de bono se dixit Domino magis ⁹ confidere : cui etiam in oratione quotidiana dominica dicebat, *Dimitte nobis debita nostra* (*Matth.* vi, 12).

Cujusdam quoque coepiscopi, et familiarissimi

Reg. 541 : *Nisi secretorum aliquid interfuit*. Cd. Vatic. 1190 : *Nisi secretorum aliquid interesset* ; prius tamen habet : *Nec si secretum aliquid interesset*. M.

¹ Ulimm. et Mss., *constitutos*.

² Salinas, ex Cd. Reg. 541 : *Sine mora peragebat*. M.

³ Editi, *in institutis*. — Salinas, ex uno codice, *quod instituto*. M.

⁴ Veteres Cd. : *Jam facta placita firmarentur*.

⁵ Sic omnino Mss. ; at editi : *Suam culpam male agens suffragatori tribueret*.

⁶ Tres Mss., *præsumpsisse*.

⁷ Aliquot Mss., *nam ad examen*.

⁸ Hic editi addunt : *Quam de meritis suis* ; sed abest a Mss.

(a) Idem in Ambrosii Vita narrat Paulinus presbyter.

sui amici, in extremis vitæ de talibus frequentissime referebat dictum : ad quem cum visitandum jam morti propinquantem ventitasset, et ille manus gestu se de sæculo exiturum significaret, atque a se illi esset responsum, adhuc eum Ecclesiæ necessarium vivere posse ; illum, ne putaretur hujus vitæ teneri cupiditate, ei respondisse : *Si nunquam, bene ; si aliquando, quare non modo ?* Et talem sententiam mirabatur et laudabat hominem protulisse, Deum quidem timentem, verumtamen in villa natum et nutritum, sed non multa lectionis eruditum scientia : contra illum scilicet sensum ægrotantis episcopi, de quo sanctus in epistola sua quam de Mortalitate scripsit martyr Cyprianus, ita retulit dicens : *Cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris infirmitate defessus, et de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur, astitit deprecanti et jam pene morienti juvenis honore et majestate venerabilis, statura celsus, et clarus aspectu, et quem astantem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recessurus : atque ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit, et dixit, Pati timetis, exire non vultis ; quid faciam vobis ?*

CAPUT XXVIII. — *Quæ proxime ante mortem ab Augustino edita. Retractationum libri. Barbarorum irruptio. Hipponis obsidio.*

Ante proximum vero diem obitus sui a se dictatos et editos recensuit libros, sive eos quos primo tempore conversionis suæ adhuc laicus, sive quos presbyter, sive quos episcopus dictaverat : et quæcumque in his recognovit aliter quam sese habet ecclesiastica regula a se fuisse dictata et scripta, cum adhuc ecclesiasticum usum minus sciret, minusque sapuisset¹, a semetipso et reprehensa et correcta sunt. Unde etiam duo conscripsit volumina, quorum et titulus, *De recensione librorum* (a). Præreptos etiam sibi quosdam libros (b) ante diligentiorē emendationem a nonnullis fratribus conquerebatur, licet eos postmodum emendasset. Imperfecta etiam quædam suorum librorum præventus morte dereliquit. Quique prodesse omnibus volens, et valentibus² multa librorum legere, et non valentibus, ex utroque divino Testamento, Vetere et Novo, præmissa præfatione præcepta divina seu vetita ad vitæ regulam pertinentia excerpit, atque ex his unum codicem fecit ; ut qui vellet legeret, atque in eo vel quam obediens Deo inobediensve esset, agnosceret : et hoc opus voluit *Speculum* appellari.

Verum brevi consequenti tempore divina voluntate et potestate provenit, ut manus ingens diversis telis armata et bellis exercitata, immanium hostium Vandalorum et Alanorum commixtam secum habens Gothorum gentem, aliarumque diversarum personas, ex Hispaniæ partibus transmarinis, navibus Africæ influxisset et irruisset : universaque per loca Mauri-

taniarum etiam ad alias nostras transiens provincias et regiones, omni sæviens crudelitate et atrocitate, cuncta quæ potuit, exspoliatione, cædibus, diversisque tormentis, incendiis, aliisque innumerabilibus et infandis malis depopulata est ; nulli sexui, nulli parcens ætati, nec ipsis Dei sacerdotibus vel ministris, nec ipsis ecclesiarum ornamentis seu instrumentis vel ædificiis. Et hanc ferocissimam hostium grassationem et vastationem, ille Dei homo, et factam fuisse et fieri, non ut cæteri hominum sentiebat et cogitabat : sed altius et profundius ea considerans, et in his animarum præcipue vel pericula vel mortes prævidens, solito amplius (quoniam, ut scriptum est, *Qui apponit scientiam, apponit dolorem* (Eccle. 1, 18) ; et *Cor intelligens, tinea ossibus*) fuerunt ei lacrymæ panes die ac nocte (Psal. xli, 4), amarissimamque et lugubrem præ cæteris suæ senectutis jam pene extremam ducebat ac tolerabat vitam. Videbat enim ille homo Dei civitates excidio perditas, pariterque cum ædificiis villarum habitatores, alios hostili nece extinctos, alios effugatos atque dispersos ; Ecclesias sacerdotibus ac ministris destitutas, virginesque sacras et quosque continentes ubique dissipatos ; et in his alios tormentis defecisse, alios gladio interemptos esse, alios in captivitate, perdita animi et corporis integritate ac fidei, malo more ac duro hostibus deservire ; hymnos Dei et laudes de ecclesiis deperisse, ædificia ecclesiarum quam plurimis locis ignibus concremata, solemnia quæ Deo debentur de propriis locis desiisse sacrificia, sacramenta divina vel non quæri³, vel quærenti qui tradat non facile reperiri ; in ipsas montium silvas et cavernas petrarum et speluncas confugientes, vel ad quasque munitiones, alios fuisse expugnatos et interfectos⁴, alios ita necessariis sustentaculis evolutos atque privatos, ut fame contabescerent ; ipsosque Ecclesiarum præpositos et clericos, qui forte Dei beneficio vel eos non incurrerant, vel incurrentes evaserant, rebus omnibus exspoliatos atque nudatos egentissimos mendicare, nec eis omnibus ad omnia quibus fulciendi essent subveniri posse : vix tres superstites ex innumerabilibus Ecclesiis, hoc est, Carthaginensem, Hipponensem, et Cirtensam, quæ Dei beneficio excisæ non sunt, et earum permanent civitates, et divino et humano fultæ præsidio ; licet post ejus obitum urbs Hipponensis incolis destituta ab hostibus fuerit concremata. Et se inter hæc mala cujusdam sapientis sententia consolabatur, dicentis : Non erit magnus magnum putans, quod cadunt ligna et lapides, et moriuntur mortales⁵.

Hæc ergo omnia ille, ut erat alte sapiens, quotidie ubertim plangebatur. Accrevitque mœroribus et lamentationibus ejus, ut etiam adhuc in suo statu con-

¹ Sic Mss. ; at Edd., *intelligeret*. — Salinas, item ex uno Cd., *minusque intelligeret* ; ex altero Cd., *minusque saperet*.

² Editi, *et valentibus* ; contra Mss., *et valentibus*.

(a) Retractationum libri.

(b) De Trinitate.

³ Sic aliquod probæ notæ Mss. ; at editi : *Solemnia quæ Deo debentur de propriis locis desiisse, sacrificia et sacramenta divina vel non quæri*, etc. — Salinas : *Solemnia quæ Deo debentur de propriis locis desiisse, sacrificia ac sacramenta divina vel non quæri*, etc. ; adjecta hac notula : sic Lov. legunt, et recte, consentientibus Mss. M.

⁴ Tres Mss. : *Et interceptos* ; atque ex istis unus prosequitur : *Alios sic a necessariis*, etc.

⁵ Sola editio Lov. : *Non erit magnum quod cadunt ligna et lapides, et moriuntur mortales*.

sistentem ad eandem Hipponensium-Regionum ¹ civitatem ab iisdem hostibus veniret obsidendam : quoniam in ejus tunc fuerat defensione constitutus comes quondam Bonifacius cum Gothorum fœderatorum exercitu ², quam urbem ferme quatuordecim mensibus conclusam obsederunt : nam et littus illi marinum interclusione abstulerunt ³. Quo etiam ipsi nos de vicino cum aliis nostris coepiscopis confugeramus, in eademque omni ejus obsidionis tempore fuimus. Unde nobiscum sæpissime colloquebamur, et Dei tremenda judicia præ oculis nostris posita considerabamus, dicentes : *Justus es, Domine, et rectum judicium tuum* (Psal. cxviii, 137). Pariterque dolentes, gementes et flentes orabamus miserationum Patrem et Deum omnis consolationis (II Cor. i, 3,) ut in eadem nos tribulatione sublevare dignaretur.

CAPUT XXIX. — *Morbis extremus Augustini.*

Et forte provenit, ut una cum eodem ad mensam constitutis, et inde confabulantibus nobis diceret : *Noveritis me hoc tempore nostræ calamitatis id Deum rogare, ut aut hanc civitatem ab hostibus circumdatam liberare dignetur, aut si aliud ei videtur, suos servos ad perferendam suam voluntatem fortes faciat, aut certe ut me de hoc sæculo ad se accipiat.* Quæ ille dicens, nosque instruens, deinceps cum eodem et nos, et nostri omnes, et ipsi qui in eadem fuerant civitate, a summo Deo similiter petebamus. Et ecce tertio illius obsidionis mense decubuit febribus fatigatus, et illa ultima exercebatur ægritudine. Nec suum sane Dominus famulum fructu suæ precis fraudavit. Nam et sibi ipsi et eidem civitati, quod lacrymosis depoposcit precibus, in tempore impetravit. Novi quoque eundem et presbyterum, et episcopum, pro quibusdam ⁴ energumenis patientibus ut oraret ⁵ rogatum, eumque in oratione lacrymas fundentem Deum rogasse, et dæmones ab hominibus recessisse ⁶. Itemque ad ægrotantem et lecto vacantem quemdam cum suo ægroto venisse, et rogavisse ut eidem manum imponeret, quo sanus esse posset : eumque respondisse, si aliquid in his posset, sibi hoc utique primitus præstitisset : et illum dixisse visitatum se fuisse, sibique per somnium dictum esse : *Vade ad Augustinum episcopum, ut eidem manum imponat, et salvus erit.* Quod dum comperisset, facere non distulit, et illum infirmum continuo Dominus sanum ab eodem discedere fecit.

CAPUT XXX. — *Consilium an hostibus adventantibus ex Ecclesiis episcopis recedendum sit.*

Interea reticendum minime est, cum memorati

¹ Editi : *Hipponensium-Regionum*, corrupte. Notum est civitatem hanc Hipponem regium dictam, ut supra, c. 3, quo videlicet ab Hipponem diarrhyto secerneretur.

² Sic nostri omnes Mss. : editi autem : *Comes quidam Bonifacius cum Gothorum quondam fœderatus exercitu.* — Salinas legit ut editi, quoniam hæc lectio magis historicæ veritati respondet. M.

³ Unus ex Floriacensibus Mss. : *Nam et littus illi marinus interclusione abstulerunt.* — Salinas, ex Cd. Vatic. : *Nam et littus illa marinum interclusione abstulerunt.* Cd. Reg. 541 : *Nam littus illi marinum in conclusione abstulerunt.* M.

⁴ Salinas, ex Cd. Vatic. 1191, pro quibusque. M.

⁵ Salinas, ex Cd. Vatic. 1190 : *Energumenis patientibus ut rogaret.* M.

⁶ Salinas ex Cd. Vatic. 1191 : *Deum rogasse ut dæmones ab hominibus recederent.* M.

impenderent hostes ¹, a sancto viro quoque nostro coepiscopo Thiabensis ² Ecclesiæ Honorato, litteris fuisse consultum, utrumnan illis adventantibus, ex Ecclesiis episcopis vel clericis recedendum esset, necne : eique rescriptis insinuassee quid magis ab illis Romanis eversoribus esset metuendum. Quam ejus epistolam huic scripturæ inserere volui : est enim sacerdotum Dei et ministrorum moribus valde utilis et necessaria. Isto modo rescriptum est ad eundem ab eodem : *Sancto fratri et coepiscopo Honorato, Augustinus, in Domino salutem. Charitati tuæ misso exemplo epistolæ* (non exstat) *quam fratri Quodvuldeo nostro coepiscopo scripsi, putabam me hoc onere caruisse quod mihi imposuisti, quærendo consilium quid in his periculis quæ tempora nostra invenerunt ³, facere debeatis. Quamvis enim epistolam illam breviter scripsim, nihil me tamen prætermisisse arbitror, quod et respondentem dicere, et quærenti audire sufficeret : quandoquidem dixi nec eos esse prohibendos qui ad loca, si possunt, munita migrare desiderant ; et ministerii nostri vincula, quibus nos Christi charitas alligavit, ne deseramus Ecclesias quibus vivere debemus, non esse rumpenda. Ista quippe verba sunt quæ in illa epistola posui : Restat ergo, inquam, ut nos quorum ministerium quantumcumque plebi Dei ubi sumus manenti, ita necessarium est, ut sine hoc eam non oporteat remanere, dicamus Domino, « Esto nobis in Deum protectorem, et in locum munitum » (Psal. xxx, 3). Sed hoc consilium tibi propterea non sufficit, ut scribis, ne contra Domini præceptum vel exemplum facere nitamur, ubi fugiendum esse de civitate in civitatem monet. Recolimus enim verba dicentis, « Cum autem persequuntur vos in civitate ista, fugite in aliam » (Matth. x, 23) : quis autem credat ita hoc Dominum fieri voluisse, ut necessario ministerio, sine quo vivere nequeunt, deserantur greges, quos suo sanguine comparavit ? Numquid hoc fecit ipse, quando portantibus parentibus in Ægyptum parvulus fugit (Iâ. ii, 14), qui nondum Ecclesias congregaverat, quas ab eo desertas fuisse dicamus ? Numquid quando apostolus Paulus, ne illum comprehenderet inimicus, per fenestram in sporta submissus est, et effugit manus ejus (II Cor. xi, 33), deserta est quæ ibi erat ecclesia necessario ministerio, et non ab aliis fratribus ibidem constitutis quod oportebat impletum est ? Eis quippe volentibus hoc Apostolus fecerat, ut se ipsum servaret Ecclesiæ, quem proprie persecutor ille quærebat. Faciant ergo servi Christi, ministri verbi et Sacramenti ejus, quod præcepit sive permisit. Fugiant omnino de civitate in civitatem, quando eorum quisquam specialiter a persecutoribus quæritur, ut ab aliis qui non ita requiruntur, non deseratur Ecclesia, sed præbeant cibaria conservis suis, quos aliter vivere non posse noverunt. Cum autem omnium, id est episcoporum, clericorum et laicorum ⁴ est commune periculum, hi qui aliis indigent, non deserantur ab his quibus indigent. Aut igitur ad loca munita omnes transeant ; aut qui habent remanendi ne-*

¹ Salinas, ex Cd. Reg. 541 : *Cum Mauritanis imminerent hostes.* M.

² Editi, *Thabennensis* ; at Mss., *Thiabensis*, aut *Thiavensis*.

³ Apud Lov. : *Quæ in tempora nostra venerunt.*

⁴ Editi omittunt, *laicorum*, quod restituitur ex Mss.

cessitatem, non relinquuntur ab eis per quos illorum est ecclesiastica supplenda necessitas, ut aut pariter vivant, aut pariter sufferant quod eos Paterfamilias volet perpeti. Quod si contigerit ut sive alii minus, alii majus, sive omnes æqualiter patiantur, qui eorum sint qui pro aliis patiantur, apparet; illi scilicet qui cum se possent talibus malis eripere fugiendo, ne aliorum necessitatem desererent, manere maluerunt. Hinc maxime probatur illa charitas quam Joannes apostolus commendat, dicens: « Sicut Christus animam suam pro nobis posuit, sic et nos debemus animas pro fratribus ponere (I Joan. III, 16). Nam qui fugiunt vel suis devincti necessitatibus fugere non possunt; si comprehensi patiantur, pro se ipsis, non pro fratribus, utique patiantur: qui vero propterea patiantur, quia fratres, qui eis ad christianam salutem indigebant, deserere noluerunt, sine dubio suas animas pro fratribus ponunt. Unde illud quod episcopum quemdam dixisse audivimus, Si Dominus nobis imperavit fugam in eis persecutionibus, ubi potest fructus esse martyrii; quanto magis debemus fugere steriles passiones, quando est barbaricus et hostilis incursum? verum est ¹ quidem et acceptabile, sed his quos ecclesiastici officii non tenent vincula. Nam qui clades hostiles ideo non fugit, cum possit effugere, ne deserat ministerium Christi ², sine quo non possunt homines vel fieri vel vivere christiani, majorem charitatis invenit fructum, quam qui non propter fratres, sed propter se ipsum fugiens, atque comprehensus non negat Christum, suscipitque martyrium. Quid est ergo quod in epistola tua priore posuisti? dicis enim, Si in Ecclesiis persistendum est, quid simus nobis vel populo profuturi non video, nisi ut ante oculos nostros viri cadant, feminae constuprentur, incendantur ecclesie, nos ipsi in tormentis deficiamus, cum de nobis quaeritur quod non habemus. Potens est quidem Deus audire preces familiae suae, et hæc, quæ formidantur, avertere; nec ideo tamen propter ista, quæ incerta sunt, debet nostri officii esse certa desertio, sine quo est plebi certa pernicietas, non in rebus vitæ hujus, sed alterius incomparabiliter diligentius sollicitiusque curandæ. Nam si certa essent ista mala, quæ timentur ne in locis in quibus sumus, forte contingant, prius unde fugerent omnes propter quos ibi manendum est, et nos a manendi necessitate liberos redderent: non enim quisquam est qui dicat ministros manere oportere, ubi jam non fuerint, quibus necesse sit ministrare. Ita quidam sancti episcopi de Hispania profugerunt, prius plebibus partim fuga lapsis, partim peremptis, partim obsidione consumptis, partim captivitate dispersis: sed multo plures, illic manentibus propter quos manerent, sub eorumdem periculorum densitate manserunt. Et si aliqui deseruerunt plebes suas, hoc est quod dicimus fieri non debere: neque enim tales docti auctoritate divina, sed humano vel errore decepti, vel timore sunt victi. Cur enim sibi putant indifferenter obtemperandum esse præcepto, ubi legunt de civitate in civitatem esse fugiendum, et mercenarium non exhorrent, qui videt lupum venientem et fugit, quoniam non est ei cura de ovibus (Joan.

x. 12, 13)? Cur non istas duas dominicas verasque sententias, unam scilicet ubi fuga sinitur aut jubetur, alteram ubi arguitur atque culpatur, sic intelligere student ut inter se reperiantur non esse contrariæ, sicut non sunt? Et hoc quomodo reperitur, nisi attendatur quod jam superius disputavi, tunc de locis in quibus sumus, premente persecutione fugiendum esse Christi ministris, quando ibi aut plebs Christi non fuerit cui ministretur; aut etiam fuerit, et potest impleri per alios necessarium ministerium, quibus eadem non est causa fugiendi: sicut in sporta submissus, quod supra memoravi, fugit Apostolus cum a persecutore proprie ipse quaeretur, aliis utique necessitatem similem non habentibus, a quibus illic ministerium absit ut desereretur Ecclesie; sicut fugit sanctus Athanasius Alexandrinus episcopus, cum eum specialiter apprehendere Constantius cuperet imperator, nequaquam a cæteris ministris deserta plebe catholica quæ in Alexandria commanebat? Cum autem plebs manet, et ministri fugiunt, ministeriumque subtraditur; quid erit nisi mercenariorum illa fuga damnabilis, quibus non est cura de ovibus? Veniet enim lupus, non homo, sed diabolus, qui plerumque fideles apostatas esse persuasit, quibus quotidianum ministerium dominici corporis defuit; et peribit infirmus in tua non scientia ³, sed ignorantia frater, propter quem Christus mortuus est (I Cor. VIII, 11). Quod autem ad eos attinet, qui in hac re non falluntur errore, sed formidine superantur; quare non potius contra suum timorem Domino miserante atque adjuvante fortiter dimicant, ne mala sine comparatione graviora, quæ multo amplius sunt tremenda, contingant? Fit hoc ubi Dei charitas flagrat, non mundi cupiditas fumat. Charitas enim dicit: Quis infirmatur, et non ego infirmor? quis scandalizatur, et non ego uror (II Cor. XI, 29)? Sed charitas ex Deo est. Oremus ergo ut ab illo detur, a quo jubetur: et per hanc magis timeamus ne oves Christi spiritualis nequitiae gladio in corde, quam ne ferro in corpore trucidentur, ubi quodcumque, quocumque mortis genere, morituri sunt. Magis timeamus ne sensu interiori corrupto, pereat castitas fidei, quam ne feminae violenter constuprentur in carne: quia violentia non violatur pudicitia, si mente servatur: quoniam nec in carne violatur, quando voluntas patientis sua turpiter carne non utitur, sed sine consensione tolerat quod alius operatur. Magis timeamus ne lapides vivi extinguantur deserentibus nobis, quam ne lapides et ligna terrenorum ædificiorum incendantur presentibus nobis. Magis timeamus ne membra corporis Christi destituta spiritali victu necentur, quam ne membra corporis nostri oppressa hostili impetu torqueantur. Non quia ista non sunt vitanda cum possunt; sed quia potius ferenda sunt, quando vitari sine impietate non possunt: nisi forte quisquam contenderit non esse ministrum impium, qui tunc subtrahit ministerium pietati necessarium, quando magis est necessarium. An non cogitamus, cum ad istorum periculorum pervenitur extrema, nec est potestas ulla fugiendi, quantus in Ecclesia fieri soleat ab utroque sexu, atque ab omni ætate concursus; aliis Baptismum flagitantibus, aliis reconciliationem, aliis enim penitentiam

¹ Salinas, ex Cd. Reg. 541, utile est. M.

² Salinas, ex Cd. Reg. 1025: Ne deserat ministerium Christo. M.

³ Salinas, ex Cd. Reg. 541, conscientia. M.

ipsius actionem, omnibus consolationem et Sacramentorum confectionem et erogationem? Ubi si ministri desint, quantum exitium sequitur eos, qui de isto sæculo vel non regenerati exeunt vel ligati! quantus est etiam luctus fidelium suorum, qui eos secum in vitæ æternæ requie non habebunt! quantus denique gemitus omnium, et quorundam quanta blasphemia de absentia ministeriorum et ministrorum ¹! Vide quid faciat malorum temporalium timor, et quanta in eo sit acquisitio malorum æternorum. Si autem ministri adsint, pro viribus quas eis Dominus subministrat, omnibus subvenitur: alii baptizantur, alii reconciliantur, nulli ² dominici corporis communionem fraudantur, omnes consolantur, ædificantur, exhortantur, ut Deum rogent, qui potens est omnia quæ timentur, avertere; parati ad utrumque, ut si non potest ab eis calix iste transire, fiat voluntas ejus (Matth. xxvi, 42) qui mali aliquid non potest velle. Certe jam vides quod te scripseras non videre, quantum boni consequantur populi Christiani, si in præsentibus malis non eis desit præsentia ministrorum Christi: quorum vides etiam quantum obsit absentia, dum sua quærent non quæ Jesu Christi (Philipp. ii, 21); nec habent illam de qua dictum est: Non quærit quæ sua sunt (I Cor. xiii, 5); nec imitantur eum qui dixit: Non quærens quod mihi utile ³, sed quod multis ut salvi fiant (Id. x, 33). Qui etiam persecutoris principis illius insidias non fugisset, nisi se aliis quibus necessarius erat, servare voluisset: propter quod ait, Compellor autem ex duobus: concupiscentiam habens dissolvi et esse cum Christo, multo magis optimum; manere autem in carne, necessarium propter vos (Philipp. i, 23) (a).

CAPUT XXXI. — Mors et sepultura Augustini. Psalmi pœnitentiales. Sacrificium pro mortuo oblatum. Bibliotheca. Monasteria. Epitaphium poetæ cujusdam.

Sane ille sanctus in via sua proluxa pro utilitate ac felicitate sanctæ Ecclesiæ catholicæ divinitus condonata, vixit annis septuaginta et sex, in clericatu autem vel episcopatu annis ferme quadraginta. Dicere autem nobis ⁴ inter familiaria colloquia consueverat, post perceptum Baptismum, etiam laudatos Christianos ⁵ et sacerdotes absque digna et competenti pœnitentia exire de corpore non debere. Quod et ipse fecit, ultima qua defunctus est ægitudine: nam sibi jusserat Psalmos Davidicos, qui sunt paucissimi de pœnitentia, scribi, ipsosque quaterniones jacens in lecto contra parietem positos ⁶ diebus suæ infirmitatis intuebatur, et legebat, et jugiter ac ubertim flebat: et ne intentio ejus a quoquam impediretur, ante dies ferme decem quam exiret de corpore, a no-

bis postulavit præsentibus, ne quis ad eum ingrederetur, nisi iis tantum horis, quibus medici ad inspiciendum intrarent ¹, vel cum ei refectio inferretur. Ea ita observatum ac factum est: et omni illo tempore orationi vacabat. Verbum Dei usque ad ipsam suam extremam ægitudinem Imprætermisse, alacriter et fortiter, sana mente, sanoque consilio in ecclesia prædicavit. Membris omnibus sui corporis incolumis, integro aspectu atque auditu, et, ut scriptum est, nobis astantibus, et videntibus, et cum eo pariter ² orantibus obdormivit ³ cum patribus suis, enutritus ⁴ in bona senectute; et nobis coram pro ejus commendanda corporis depositione sacrificium Deo oblatum est, et sepultus est. Testamentum nullum fecit, quia unde faceret pauper Dei non habuit. Ecclesiæ bibliothecam, omnesque codices diligenter posteris custodiendos semper jubebat. Si quid vero Ecclesia, vel in sumptibus, vel in ornamentis habuit, fidei presbyteri ⁵, qui sub eodem domus Ecclesiæ curam gerebat, dimisit. Nec suos consanguineos, vel in proposito vel extra constitutos, in sua vita et morte vulgi more tractavit: quibus, dum adhuc superesset, id si opus fuit, quod et cæteris, erogavit, non ut divitias haberent, sed ut aut non, aut minus egerent. Clerum sufficientissimum, et monasteria virorum ac feminarum, continentibus ⁶ cum suis præpositis plena, Ecclesiæ dimisit, una cum bibliothecis, libros et tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus, in quibus dono Dei qualis quantusque in Ecclesia fuerit noscitur, et in his semper vivere a fidelibus invenitur. Juxta quod etiam sæcularium quidam poetarum, suis jubens quo sibi tumulum mortuo in agere publico collocarent, programme finxit dicens ⁷,

Vivere post obitum vatem vis nosse, viator,
Quod legis ecce loquor, vox tua nempe mea est.

Et in suis quidem scriptis ille Deo acceptus et charus sacerdos, quantum lucente veritate videre conceditur, recte ac sane, fidei, spei, et charitatis catholicæ Ecclesiæ vixisse manifestatur: quod agnoscunt qui eum de divinis scribentem legentes proficiunt. Sed ego arbitrator plus ex eo proficere potuisse, qui eum et loquentem in ecclesia præsentem audire et videre potuerunt ⁸, et ejus præsertim ⁹ inter homines conversationem non ignoraverunt. Erat enim non solum eruditus scriba in regno cælorum, de thesauro suo proferens nova et vetera, et unus negotiatorum, qui inventam pretiosam margaritam, quæ habebat venditis comparavit (Matth. xiii, 52, 45, 46): verum etiam ex iis ad quos scriptum est, Sic loquimini, et sic facite (Ja-

¹ Salinas, ex Cd. Reg. 1025: De absentia mysteriorum et ministrorum. M.

² Salinas, ex Cd. Reg. 541, non nulli. M.

³ Salinas, ex utroque Cd. Reg.: Non quod mihi utile est. M.

⁴ Codices Mss.: Nam vixit annis... dicere nobis; omisso, autem.

⁵ Salinas, ex Cd. Reg. 541: Etiam laudabilis conversationis Christianos. M.

⁶ Salinas, ex Cd. Vatic. 1188: In lecto contra parietem posito. M.

(a) Cætera videre est in tomo secundo, epist. 228, nn. 10, 11, 12, 13 et 14.

¹ Salinas: Tres Mss., intrabant; unus prosequitur: vel cum ei refectio offerretur. M.

² Nostris omnes Mss. omitunt cum eo pariter.

³ Editio Lov. addit, in pace.

⁴ Germanensis codex præterit enutritus; et infra, loco. Et nobis coram pro ejus, præfert: Et a nobis pro ejus. — Salinas, ex Cd. Reg.: Et nobis coram positus. M.

⁵ Sic habent Mss.; at editi: Fidei presbytero.

⁶ Editi præbent, continentium. — Sic etiam Salinas. M.

⁷ Editi: Pro epigrammate finxit, dicens. Omnes Mss.: programme; et ex iis plerique præbent, finxit dicens. — Salinas, ex Cd. Reg. 541: Pro epigrammate finxit dicens. M.

⁸ Germanenses Mss.: In Ecclesia audire præsentatiter et videre potuerunt.

⁹ Salinas, ex Cd. Reg. 541: Et ejus præsentem. M.

cobi II, 12); et de quibus Salvator dicit, *Qui fecerit et docuerit sic homines, hic magnus vocabitur in regno cælorum* (Matth. v, 19).

Peto autem impendio vestram charitatem, qui hæc scripta legitis, ut mecum omnipotenti Deo gratias agatis, Dominumque benedicatis, qui tribuit mihi intellectum, ut hæc in notitiam et præsentium et absentium præsentis temporis et futuri hominum, et vellem deferre, et valuissem; et mecum ac pro me oretis, ut illius quondam viri, cum quo ferme annis quadraginta Dei dono¹ absque amara ulla dissensione familiari-

¹ Fossatensis Mss. : *Dei dono*.

ter ac dulciter vixi, et in hoc sæculo æmulator et imitator existam, et in futuro omnipotentis Dei promissis cum eodem perfruar. Amen¹.

¹ Salinas : In codice Reginæ 541 hoc additur finis cum nonnullis aliis verbis ad translationes corporis S. Doctoris pertinentibus : *Qui cum Deo Patre et Spiritu sancto vivit et gloriatur et regnat Deus per omnia sæcula sæculorum. Amen.* Insuper hic finis est, nec ad Possidii pertinet textum. Notum est enim ecclesiasticæ antiquitatis studiosis, in fine tum Sermonum, tum Vitarum, quæ a Veteribus editæ sunt, aliqua addi et inseri, sicut et frequenter detruncari, tum pro dicentis scribentisque arbitrio, ac pro solemnitate ratione, tum pro temporum necessitate. Quod, cum accurate non advertitur, in graves ac turpes errores impellit. M.

VITA
SANCTI AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
EX EJUS POTISSIMUM SCRIPTIS CONCINNATA.

LIBER PRIMUS

De primis viginti novem annis Augustini, ab ejus ortu ad profectionem ejusdem in Italiam.

CAPUT PRIMUM.

1 *Augustini patria.* 2 *Natalis dies.* 3 *Nomen.* 4 *Parentes et consanguinei.*

1. Aurelius Augustinus, vir divino munere Ecclesiæ donatus, Tagastam obscurum Africæ oppidum in Numidiæ mediterranea parte, haud procul Madauris et Hippone-Regio situm, ortu suo nobilitavit (*Poss.*, in *Vita August.*, c. 1; *August.*, *Epist.* 7, n. 6; *Confess. lib.* 2, cap. 3, n. 5). Ea civitas nefario Donatistarum schismati tota olim adhæserat: sed anno circiter trecentesimo quadragesimo nono Cæsarearum legum terrore compulsæ ad communionem catholicam, tanto deinde animorum studio in eam coaluit, ut anno post sexagesimo illius incolæ iis erroribus nunquam impliciti fuisse viderentur (*August.*, *Epist.* 93, n. 17).

2. In lucem editus est Augustinus idibus novembris, anno Christi (quantum ex Prospero et Possidio intelligimus (*Prosp.*, in *Chron.*; *Poss.*, in *Vita August.*, c. 30). trecentesimo quinquagesimo quarto: quippe qui vita cesserit quinto kalendas septembris, anno salutis quadragesimo trigesimo, ætatis suæ septuagesimo sexto prope absoluto. Quod quidem pluribus eo loco discutiendum erit, ubi de tempore conversionis ejus acturi sumus.

3. Cum celebrari per orbem cœpit, jam tum eidem erat prænomen Aurelio: quod perfecto ille, sive id infans acceperat ipsis ab incunabulis, sive post vitæ doctrinæque merito sanctus Doctor adeptus erat, semper retinuit. Nam hoc ipsum prænomen Paulus Orosius in suæ Historiæ *Ad Aurelium Augustinum* inscri-

ptione insignivit. Eodem illum exornavit ipsius fere æqualis Claudianus Mamertus (*Mamer.*, de *Statu animæ*, lib. 2, cap. 10); eodem venerabilis Beda (*Bed.*, in *Vita S. Cuthb.*); eodem præclara quæque et antiquiora opusculorum ipsius visa nobis volumina decorant audentque Augustinum.

4. Honestis eum prognatum parentibus tradit Possidius, de Curialium numero, hoc est, eorum qui in municipiis curiæ officium administrabant, et munia procurabant civilia (*Poss.*, in *Vita August.*, c. 1). Pater ei Patricius fuit, municeps Tagastensis admodum tenuis, virque animo magis quam opibus pollens, ut ipse Augustinus summa animi demissione memoriæ prodit (*Confess. libro* 2, cap. 3, n. 5): qui eadem modestia adductus, publica in concione fassus est aliquando, vestem pretiosam forte episcopum decere, minime vero Augustinum, hominem pauperem, de pauperibus natum parentibus (*Serm.* 356, n. 13). Erat Patricio liberalis et propensus in omnes animus, at iracundus multum et ferox. A christiana fide alienus diu cum fuisset, sub extrema vitæ tempora conversus, una cum fide castos et christianos mores induit (*Confess. libro* 9, cap. 9, nn. 19, 22). Patricii conjux nomine Monnica (sic enim ejus nomen ubique in antiquis codicibus pingebant librarii) Augustinum spiritu non minus quam carne parturivit. Multos ex Patricio peperit liberos: nam Augustinus matri ad Ostia Tiberina obeunti anno trecentesimo octogesimo octavo fratrem suum adfuisse testatur (*Ibid.*, cap. 11, n. 27). Is porro non alius videtur a Navigio, qui una cum Augustino fratre suo nondum regenerato in villa